Nikola Jakšić

Iluminirani korali

U LIKOVNOJ BAŠTINI FRANJEVAČKE PROVINCIJE SV. Jeronima iluminirani rukopisi zauzimaju istaknuto mjesto. Riječ je o kodeksima kojih je sadržaj povezan s ulogom koju je imao kor, osobito u značajnijim samostanima. Kor se nalazio unutar svetišta, odijeljen od naosa crkve, a braća su u njemu bila posjednuta u korska sjedala. Takva su se sjedala iz srednjega vijeka sačuvala samo u zadarskom samostanu, no ona više nisu na svojemu izvornome mjestu, niti su u funkciji koju je kor imao u srednjem vijeku. Sistematski strukturirana i razrađena služba odvijala se prema liturgijskoj godini koja je započinjala s prvom nedjeljom adventa. U skladu s tim bili su raspoređeni i sadržaji u kodeksima koji su se sastojali od prigodnih liturgijskih tekstova popraćenih neumama. Tri su najvažnije serije liturgijskih tekstova s napjevima, antifonari, dakle kodeksi u kojima su sabrane antifone, graduali s pjevanim dijelovima mise i psaltiri. Ukupnu literaturu za kor, dakle antifonare, graduale i psaltire posjeduje danas samo samostan sv. Frane u Zadru. Dodaju li se tomu već spomenuta korska sjedala, može se ustvrditi da je to jedini samostan u kojem su rekviziti korske službe sačuvani u onoj mjeri koja donekle (s nužnom dozom imaginacije) omogućuje doživljaj davnog sadržaja.

Jednako je koralima bio opremljen i samostan dubrovačkih franjevaca, o čemu postoje izravna svjedočanstava očevidaca. No, crkva i knjižnica posve su uništeni u požaru za velike trešnje 1667. godine, pa od dubravačkih franjevačkih korala nije sačuvan niti jedan. Samostanski kroničar Andrijašević svjedoči da je knjižnica imala 7500 svezaka koje je sve uništio oganj. Za same korale svjedoči: "Za upotrebu u koru služilo je sedam svezaka knjiga tako krasnih da ih sličnih

Giovanni di Antonio da Bologna, Ilustracija Psalma 52 D(ixit insipiens) na izrezanom foliju iz zadarskog samostana (crno bijelo) i iz uništenog kodeksa kamporskog samostana (u boji).

na svijetu još nije napravila majstorska ruka." *(Chori ad usum librorum volumina tam preclara servabantur septem quorum paria in Orbe adhuc non condidit magistra manus).* Andijašević je, potresen nenadoknadivim gubitkom, vjerojatno malo pretjerao, no razina i kvaliteta sačuvanih korala zadarskih franjevaca uvjeravaju nas da su dva najistaknutija samostana Provincije posjedovala zaista rijetko vrijedne iluminirane kodekse za službu u koru. Zadarski korali su zbog svoje privlačnosti i vrijednosti već bili metom pljačkaša 1974. godine.

Zadarska se zbirka sastoji od pet kodeksa s antifonama, tri kodeksa s gradualima te dva psaltira, jedan za svakodnevnu, a drugi za nedjeljnu službu. Prva tri kodeksa sadrže antifone temporala (H, C i F), dakle, vezani su za blagdane koji se nižu kroz cijelu liturgijsku godinu, a započinju adventom. Prvi je svezak vezan za blagdane adventa i božićnog razdoblja, drugi pokriva vrijeme Sedamdesetnice i korizme, a treći od Uskrsa do kraja liturgijske godine u studenome. Četvrti svezak sadrži antifone sanktorala kroz cijelu godinu od blagdana sv. Andrije do blagdana sv. Klimenta. Peti svezak čine dvije sadržajne cjeline, franjevački sanktoral, dakle, blagdani franjevačkih svetaca te ono što se naziva *Commune sanctorum,* prigodne antifone za blagdan posvete crkve, blagdane neimenovanih svetaca, apostola, mučenika itd. Tih pet antifonara sadržavalo je ukupno 62 figuralna inicijala među kojima one s razrađenim scenama nazivamo *littere istoriate*, i još 14 dekorativnih s dominirajućim lisnatim ukrasima. Sedam figuralnih inicijala izrezano je iz kodeksa H 1974. godine. Minijature zadarskih korala stilski su jedinstvene, nedvojbeno sve pripadaju istom skriptoriju ili radionici. Karakterizira ih množina figuralnih uprizorenja koji se sadržajno usuglašavaju s tekstom te bogati vegetabilni repertoar koji se isprepleće s tradicionalnim romaničkim bestijarijem. Slikari se obilato koriste pozlatom i jarkim bojama. Stil je svakako blizak nekim iluminiranim rukopisima s padovanskoga i mletačkog prostora koji su datirani u drugu polovicu 13. stoljeća. Tu se misli ponajprije na poznati padovanski epistolar koji je napisao Gaibana, a još više na homilije iz riznice sv. Marka u Veneciji (Marciana, cod. lat. III, 98) i na tek jedan preživjeli mletački antifonar (privatna kolekcija) iz tog razdoblja koji je iluminiran ipak manje ambiciozno od zadarskih primjeraka. Svi su navedeni primjerci za koje desetljeće mlađi od zadarskih. Već je uočeno da inicijal iz Antifonara E koji prikazuje sv. Antuna Padovanskoga u krošnji oraha pripada ikonografski prostoru Veneta, a povezan je za jednu epizodu iz svečeva života. Datiranju zadarskih antifonara pomaže unutarnji liturgijski sadržaj, jer je u njih uključeno svetkovanje sv. Klare uvedeno 1292. godine, što je onda *terminus post quem*, a s druge strane nedostaje sadržaj povezan uz blagdan Tijelova, *Corpus Domini* uveden 1317. godine, koji je stoga u kodeks E naknadno ugrađen svešćem od tridesetak folija.

Drugu skupinu zadarskih korala predstavljaju graduali. Njima je u literaturi u cjelini posvećeno nešto manje pažnje, a to se posebice odnosi na djelo L. Mirkovića. Tri kodeksa sadrže više od 150 iluminiranih inicijala, no oni figuralni nisu toliko brojni. Pri tom je Gradual B znatnije osiromašen pljačkom iz 1974. godine. Ovi graduali pokazuju posve drugačiju stilsku orijentaciju i

utoliko su znatno manje privlačni autorima čiji je interes usmjeren poglavito prema bizantskoj baštini i bizantinizmima uopće. Prva dva kodeksa (A i B) sadrže temporal, a treći sanktoral i zajedničke obrasce. Rijetke *littere istoriate* odnose se na uprizorenja sapeta unutar samog inicijala, no vrlo su brojni oni raskošno dekorirani na biljnoj osnovi, a dodatno su obogaćeni pseudo kufskim motivima. Novi likovni jezik koji je od kraja 13. stoljeća prodro u monumentalno franjevačko slikarstvo s naglašavanjem novog realizma nalazi svoj odraz i u ovim minijaturama. Posebno se narativnošću i novim realizmom na tragu Giottovih inovacija ističu pojedini prizori, primjerice, rođenje Kristovo na f. 30 u Gradualu A ili pak rođenje Ivana Krstitelja na f. 28' u Gradualu D. I dekorativni se repertoar znatnije izmijenio u odnosu na onaj iz antifonara. Posve se izgubio bestijarij tipičan za ranije srednjovjekovno slikarstvo, a lisnati ornamenti koji se često uvijaju poprimaju nove forme u svojem duktusu. S. Marcon uspoređuje ornamente zadarskih graduala s onima u antifonarima prve polovice 14. stoljeća iz Sv. Marka u Veneciji koji su po oblikovanju i po ritmu florealnih motiva zaista vrlo srodni, a koji su u to doba ranoga *trecenta* karakteristični za ukupan emilijansko-venetski prostor. Pseudokufski motivi i često dodavanje amfora upućuju na promijenjenu ikonografiju. Pojedini od zadarskih inicijala pokazuju izravnije analogije s minijaturama koje A. Conti i M. Medica atribuiraju slikaru potpisanome u jednome pariškom kodeksu kao *Nerius fecit*. Riječ je o sljedbeniku Jacopina de Reggio koji je bio aktivan u Bologni, a koji 1320. godine više nije na životu. Njegovoj se ruci može pripisati i veliki inicijal A(spiciens a longe) u antifonaru sačuvanome kod šibenskih konventualaca (Cod. 65). Čini se stoga kako ne bi trebalo sumnjati da su

Giovanni di Antonio da Bologna, Ilustracija Psalma 68 S(avlum me fac) na izrezanom foliju iz zadarskog samostana (u boji) i iz uništenog kodeksa kamporskog samostana (crno bijelo).

zadarski graduali napisani i oslikani u Bologni, sjedištu najstarijega europskog sveučilišta, s čim je onda i proizvodnja rukopisa najtjesnije bila povezana. Mogli su, doduše, nastati i u Venetu jer već spomenuti antifonari iz Sv. Marka u Veneciji (Arch. di Stato, Reg. 114-117) i lekcionar iz samostana sv. Antuna Padovanskog (ms. 74) upućuju na to da je i tamo djelovao slikar vrlo srodnog stila. Dva inicijala u Gradualu B (f. 232 i 234) upućuju na ruku nekoga majstorova pomoćnika ili učenika, što može dodatno svjedočiti o Neriu kao autoru. Njegovi sinovi Monte i Simone bavili su se poput oca istim zanatom, pa je ostalo zabilježeno da je minijaturist *Monte quondam Nerio* ubijen 1320. godine, čime je ujedno posvjedočeno da Nerio tada više nije bio na životu. Spomenuta je dva inicijala mogao naslikati upravo jedan od njegovih sinova u fazi obrazovanja. Nakon što su graduali pristigli u Zadar, valjalo im je sadržaj prilagoditi lokalnim prilikama. Stoga su u litanijama dopisana imena zadarskih svetaca, sv. Krševana, Šimuna Pravednika i sv. Donata, niz franjevačkih svetaca i svetica, sv. Klara, sv. Katarina, sv. Elizabeta i sv. Ludovik te napokon sv. Marko kao zaštitnik Mletačke Republike.

Iako se zadarski antifonari i graduali uvelike razlikuju po stilu svojih minijatura, nastali su u relativno bliskom vremenu, ali u doba koje je označilo revolucionarnu prekretnicu u stilu. Slikari antifonara pri tom su vjerni mletačkoj tradiciji u kojoj je naglašeno oslanjanje na bizantska iskustva, dok je autor graduala ponikao na drugačijim iskustvima koja se oslanjaju na novosti što ih u slikarstvo uvodi sam Giotto. Godina 1300. može poslužiti pri tom kao okvirni orijentir za obje zadarske skupine korala od kojih su one bizantinizirajuće, dakle, antifonari nastali valjda malo ranije od graduala.

Tužno se poglavlje o franjevačkim koralima načimlje zadarskim psaltirom, a nastavlja se još tužnije s onim rapskim. U višekrat spominjanoj pljački iz 1974. godine najdrastičnije je među zadarskim kodeksima postradao iluminirani psaltir iz 15. stoljeća. Iz njega su izrezani svi foliji koji su nešto značili u likovnom smislu. Poznati su nam danas samo po starim fotografijama, ponekoj reprodukciji u literaturi i nekim detaljima snimljenima 16 mm- kamerom. Foliju 5 bile su u cijelosti oslikane margine bogatom biljnom viticom nastanjenom putima, a u dnu poprsjima sv. Antuna Padovanskog flankiranoga dvama svecima s razvijenim rotulusima. Unutar inicijala B(eatus vir) bio je naslikan kralj David posjednut u pejzažu kako svira u psalterion. Unutar inicijala D(ixit insipiens) na f. 109' bio je naslikan bezumnik u odrpanoj odjeći, oslonjen na štap. Uz naglašenu gestikulaciju ističe se njegov ekspresivan portret s neurednom frizurom. Na f. 134 unutar inicijala S(alvus a me fac) ilustriran je bio Psalam 69. U donjem dijelu inicijala David, gol, do pojasa u vodi diže ruke prema poprsju Stvoritelja kojem se obraća riječima: *Spasi me, Bože! Vode mi dođoše do grla*. Tekst Psalma 81 na f. 169' *Exultate deo* ilustrirao je inicijal unutar kojega su tri anđela svirača s instrumentima u rukama, a na f. 198 unutar inicijala C(antate domino canticum) s redovnicima koji pjevaju uz koral.

Vrlo srodan zadarskomu bio je psaltir iz franjevačkog samostana sv. Eufemije na Rabu koji je nakon pljačke potpuno uništen 1986. godine zajedno s još dva korala. Imao je više figuralnih inicijala opisanih u starijoj literaturi od

kojih se neki sadržajno mogu izravnije usporediti s onima iz zadarskog psaltira. Na f. 4 B(eatus vir) s poprsjem kralja Davida, na f. 101' C(antate) s tri fratra koji pjevaju iz korala. Međutim, poznajemo samo fotografije dvaju inicijala, na f. 57' D(ixit insipiens) te onoga na f. 70 S(alvus me fac) koji nas uvjeravaju da su zadarski i rapski kodeksi bili djelo istog autora. M. Medica rapske je inicijale atribuirao minijaturistu poznatome kao Giovanni di Antonio da Bologna, da bi mu onda i zadarske bile nedavno atribuirane od strane F. Toniolo. Njegov je potpis sačuvan u jednom kodeksu u Napulju datiranom u 1432 godinu uz napomenu *da Bononia*. U literaturi je već istaknuto da je svojim radom bio povezan često uz franjevce. Rapski je kodeks nesumnjivo nastao u trenutku osnivanja samostana prije sredine 15. stoljeća. Istom se autoru može jednako atribuirati još jedan psaltir kod franjevaca u Zadru (kodeks L) koji, doduše, ne posjeduje figurne inicijale, ali oni dekorativni, jednako kao i oslikane margine upućuju na to da su oba zadarska psaltira bila djelo istog iluminatora raspoznatoga kao Giovanni di Antonio da Bologna.

Psaltire nalazimo i kod dubrovačkih franjevaca. Dva kodeksa s kraja 15. stoljeća, međutim, razvidno nisu nastala u Dubrovniku. Stil njihovih ilumininiranih inicijala govori o tome da su nastali na prostoru Veneta, a u eksplicitu onoga "De Feria" izričito se naglašava da je rukopis napisan u Veneciji u samostanu Santa Maria gratiarum 1490. godine. Taj se podatak usklađuje s činjenicom da su dubrovački korali izgorjeli u požaru 1667. godine, pa je razumljivo da je nakon požara valjalo nabaviti neke druge korale. Iako su su ovi dubrovački psaltiri objavljeni, ipak je rasprava o stilu njihovih oslikanih inicijala sve donedavno izostala. Nedavno je F. Toniolo usporedila dubrovačku minijaturu sv. Jeronima među bijelim fratrima iz psaltira "De Dominica" (f. 66) s jednom srodnom, ali bogatijom kompozicijom u antifonaru nastalom za potrebe kartuzijanaca u Ferrari (Museo Civico, Corale Certosino D). Na toj je sv. Pavao okružen kartuzijancima, pa je majstor po njoj i prozvan *Maestro di San Paolo Certosino* ili pak *Maestro delle sette virtù*, prema jednoj drugoj karakterističnoj minijaturi. Uvidom, međutim, i u druge iluminirane inicijale ovog kodeksa zapaža se njihova stilska neujednačenost i kvalitativne razlike među pojedinim minijaturama, pa ukoliko predloženu atribuciju i prihvatimo, većinu preostalih minijatura nije moguće atribuirati navedenom majstoru. Neke od minijatura toga kodeksa pokazuju slabiju kvalitetu od spomenutog majstora, a jedna s prikazom Boga Stvoritelja naprotiv izvanrednu kvalitetu, koji istraživača usmjerava radije prema veroneškom krugu. Atribucijski problemi ovih dubrovačkih psaltira moraju se stoga razrješavati u krugu venetskoga slikarstva s kraja *quattrocenta.* Ostaje ipak otvorenim pitanje u kojem su trenutku ti psaltiri dospjeli u Dubrovnik. Na tragu tog pitanja, dakako, otvara se i ono povezano sa sudbinom samostana u Veneciji u kojem je nastao barem jedan od dvaju rukopisa. Važno je pri tom istaknuti dvije činjenice: prvo da je riječ o samostanu na otočiću u laguni kojim su od 1417. upravljala braća reda sv. Jeronima iz Fiesole, što se bjelodano reflektira u psaltiru "De Dominica" gdje je sv. Jeronim prikazan dva puta (f. 54, f. 66). Drugo da je spomenuta zajedica ukinuta 1668. godine, neposredno nakon katastrofalnog potresa i požara u Dubrovniku. Te činjenice, dakle, usmjeravaju prema zaključku

o tome da su psaltiri ukinute zajednice upućeni onima kojima je u tom času to bilo najpotrebnije, a to znači u porušeni i osiromašeni dubrovački samostan.

O stilu iluminiranih inicijala u psaltiru "De Dominica" nešto je već rečeno, o stilu onih u psaltiru "De Feria" vrlo je teško suditi jer su najraskošniji inicijali iz kodeksa izrezani. No oni kolekcionarima manje zanimljivi koji su preostali, upućuju na vještoga slikara čiji inicijali pokazuju zrele renesansne odlike, što se posebice ističe u zanimljivim crtežima ugrađenim u *littere filigranate*. Nezahvalno je odgovarati na pitanje kada su i gdje iz ovog kodeksa izrezani raskošniji inicijali (u Veneciji ili u Dubrovniku), no činjenica je da su dubrovačka braća pokazala volju za restauracijom kodeksa. To je razvidno izveo lokalni slikar, a na nekim se minijaturama razaznaje i nošnja za koju bismo rekli da pripada južnodalmatinskomu miljeu. To da se u krugu same braće našlo onih čija je sposobnost omogućila svojevrsnu restauraciju, samo potvrđuje otprije poznatu činjenicu da je u drugoj polovici 17. stoljeća među franjevcima ove provincije djelovao vrlo marljiv minijaturist domaćeg podrijetla, fra Bonaventura Razmilović koji je oslikao brojnim minijaturama dva kodeksa za samostan u Poljudu, te neke folije u jednom antifonaru na Hvaru. Fra Bone, kako ga zovemo od milja, pokazuje se kao naivni eklektik koji nastoji u svojim kodeksima prenijeti vjekovna iskustva u ilustriranju korala. Kod njega nailazimo na utjecaje iz herbarija, i zatim istovremeno na geometrijske preplete koje posuđuje iz srednjovjekovne baštine. Tu su zatim cijele oslikane stranice bez teksta, kakve su karakteristične još za ranosrednjovjekovne rukopise, tzv. *carpet page*. U nečemu je ipak fra Bone svoj i neponovljiv. Po njegovim inicijalima bilo s florealnim ukrasom bilo s geometrijskim prepletima nastanjuju se kukci, čiji su crteži analitički, rekli bismo gotovo dokumentarni. Njegovi leptiri, skakavci, a osobito muhe kao na foliju s kraljem Davidom i vazama rascvjetanih ruža uz tekst psalma *Dixit Dominus domino meo*, nagone čitatelja da ih jednostavno rukom odmahne sa slike. Fra Bono, ne zaboravimo, svoje stranice iluminira u vrijeme u kojem je tiskana knjiga već dugo u široj upotrebi i postupno potiskuje ovaj "srednjovjekovni" zanat. U njegovim se naivnim ostvarenjima stoga iščitava i stanovita nostalgija prema dobu nekadašnjih raskošno iluminiranih korala, a kukci mu se šetaju po listovima kao jedini izravni svjedoci mukotrpna oslikavanja u samotnoj fratarskoj ćeliji.

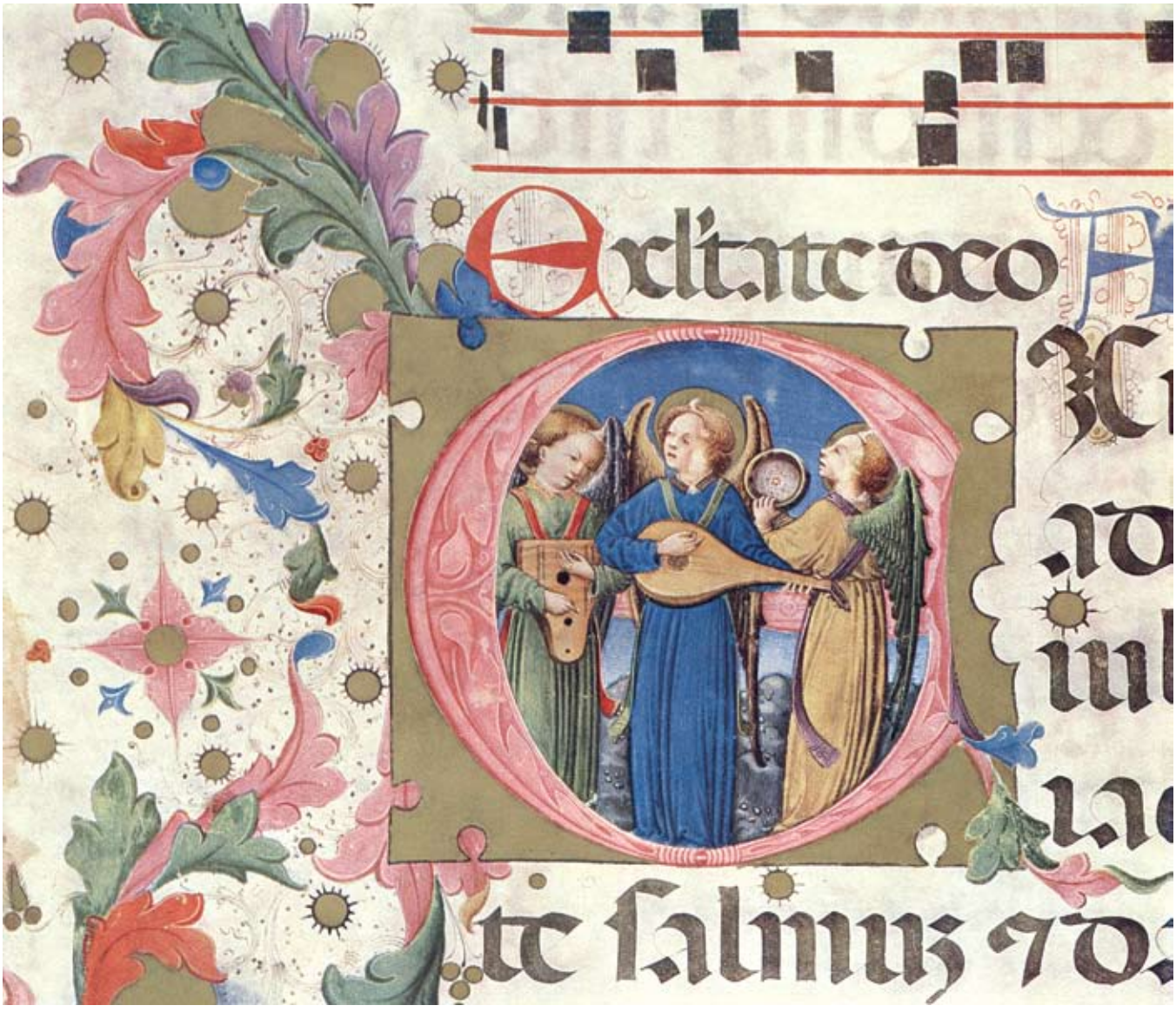

Giovanni di Antonio da Bologna,
Anđeli svirači na izrezanom foliju 169
iz zadarskog samostana

IR / 1

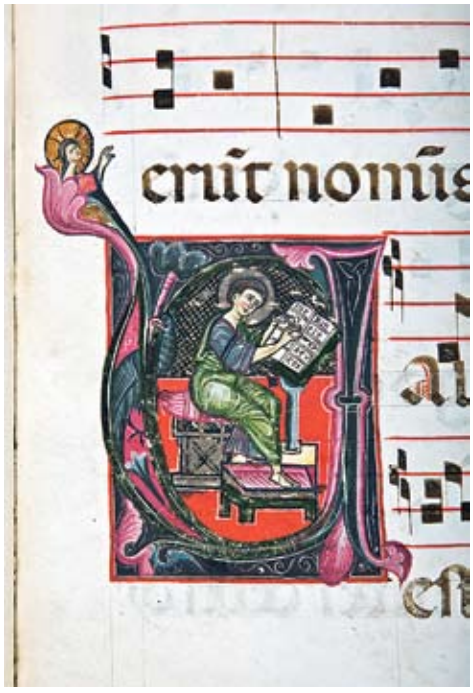

f. 123, sv. Ivan Evanđelist

Pokolj nevine djece

IR / 1

IR / 1. **Antifonar "H" (Temporal - advent i božićno vrijeme),** kraj 13. stoljeća
Minijaturist mletačkoga kruga
Pergamena, tempera i pozlata; gotička minuskula s neumama
230 folija veličine 57,2 x 38 cm
Zadar, zbirka franjevačkog samostana

Antifonar je uvezan u debele drvene korice koje su presvučene kožom, a obje su strane korica učvršćene četirima masivnim brončanim zakovicama. Uvez nije izvorni, već pripada nekomu kasnijem vremenu, možda 15. stoljeću. Poslije je na zadnju koricu prilijepljena i oznaka H te etiketa koja upućuje na sadržaj: *Antifone dell prima Domenica del Avento fino alla Settuagesima*.

Ovo je jedan od pet kodeksa koji čine sadržajnu cjelinu. Tekst je pisan u jednom stupcu gotičkom minuskulom u šest redova podno neuma.

U zaglavlju je istaknuto: *In nomine domini. Incipit antiphonarium nocturnum fratrum minorum secundum consuetudunem Romane curie*. Sadržavao je ukupno 13 inicijala od kojih 11 što narativnih (*littera istoriata*), a što figuralnih i dva dekorativna. Inicijali se dimenzijama usuglašavaju najčešće prema dva reda s neumama. Godine 1974. izrezani su i ukradeni folioji 3, 28, 98', 112', 147, 159' i 190.

Na f. 3 bio je inicijal A(spiciens a longe) velikog formata (28 x 19) koji je visinom odgovarao trima retcima, odnosno polovici visine folija, što je bila i najveća minijatura u cijelom kompletu. Prikazivala je starozavjetnog proroka (Mojsija ili Izaiju) koji doziva Mesiju – Krista, što je u suglasju s adventom kao razdobljem iščekivanja Kristova rođenja. Na f. 28 bio je inicijal H(ierusalimum cito veniet salus) unutar kojega je bio prikazan prorok Izaija u poluprofilu sa svitkom u lijevoj ruci. Uz samo slovo je zmaj s tijelom ptice i dugim repom koji se, prelazeći na marginu transformira u dekorativnu lozicu. Minijatura na f. 44. ilustrira inicijal E(cce apparebit Dominus) koji se razlistava, slikan pretežno ružičastom bojom na plavoj pozadini. Prikazuje Krista koji kruni apostole Petra i Ivana. Apostoli kleče pod vodoravnom hastom u profilu

s rukama ispruženima prema Spasitelju. Ivan je mladolik, a i Petar je portretiran u skladu s ikonografskom tradicijom. Nad hastom je poprsje Krista koji raširenim rukama pridržava krune kojima kruni apostole. U dnu na margini veliki je paun. F. 66 ima u visini predzadnjeg reda mali inicijal C(lama in fortitudine) koji, ne vodeći računa o tekstu antifone, mnogi interpretiraju kao E. Na crnoj podlozi unutar inicijala razlistava se svjetloplava vitica optočena pozlatom po kojoj kljucaju dvije ružičaste ptice. F. 80' ima u vrhu stranice opet inicijal C(anite tuba) koji je bio u visini prva dva reda, no u povijesno je neko vrijeme već bio isječen, pa je onda naknadno zamijenjen novim inicijalom. Unutar inicijala je križ na Golgoti okružen inicijalima SPQR. Uz rubriku (prema srednjovjekovnoj navadi crvenom bojom) In vigilia nativitatis Domini ad vesperas antiphona, na f. 95 je inicijal R(ex pacificus magnificatus est). Gornja polovica inicijala uokviruje mladoliki, okrunjeni lik Krista posjednutoga na prijestolje s pergamenom u lijevoj ruci po kojoj ispisuje tekst. Inicijal H(odie nobis celorum) na f. 98' imao je dvije scene, sadržajno povezane, jednu iznad, a drugu ispod vodoravne haste. Gore je ulomak iz Rođenja s dopojasnim Kristom uronjenim u posudu i dvjema ženama koje ga peru. Iznad njih je anđeo koji donosi radosnu vijest pastirima što čuvaju stado u donjem dijelu inicijala. Izrezan je i inicijal S(tephanus ante plenum gratia) na f. 112'. U gornjem dijelu inicijala klečao je Stjepan Prvomučenik sa sklopljenim dlanovima, a iza njega manji lik koji ga gađa kamenjem. Sačuvan je, na sreću, inicijal V(ande honorandus est beatus Iohannes) na f. 123. Unutar slova sjedi u profilu Ivan ispisujući u studiju početak svojega evanđelja: *In proincipio erat verb...* Orao, evanđelistov simbol, upleten je u samo slovo. Lijevi vrh inicijala razlistava se na margini i podržava poprsje Krista koji blagoslivlja uprizorenje. Sačuvan je i inicijal C(entum quadraginta quatuor milia) na. f. 134 unutar kojega je prizor pokolja nevine djece. Na crvenoj pozadini ističe se lik centuriona s isukanim mačem prema skupini gole djece pod stjenovitim pejzažom, dok ljevicom drži za kosu jednu majku koja zakriljuje dijete. Na f. 147 izrezan je inicijal E(cce agnus Dei) u kojem je bio Ivan Krstitelj s razvijenim rotulusom. Odjeven u kožno ruho, bio je prikazan u pokretu unutar bogatoga vegetabilnog aranžmana inicijala. Nestao je i inicijal H(odie in Iordane) na f. 159' s reduciranim prikazom Krštenja. Krist je do bedara u vodi u koju skaču dva mala kupača pojašnjavajući prikaz rijeke u obliku brda. Posljednji inicijal u kodeksu bio je "D" dekorativnog karaktera.

Lit. G. SABALICH, 1909; H. FOLNESICH, 1917; L. MIRKOVIĆ, 1977; E. HILJE – R. TOMIĆ, 2006; F. TONIOLO, 2006.

IR / 2. **Antifonar "C" (Temporal - Sedamdesetnica i korizma),** kraj 13. stoljeća
Minijaturist mletačkoga kruga
Pergamena, tempera i pozlata; gotička minuskula s neumama
174 folija veličine 60 x 40 cm
Zadar, zbirka franjevačkog samostana

Antifonar je uvezan u debele drvene korice koje su presvučene kožom, a obje su strane korica učvršćene po rubovima brončanim pločicama i zakovicama. Uvez nije izvorni. Naknadno je na zadnju koricu prilijepljena i oznaka C te etiketa koja upućuje na sadržaj: *Incominciano le Antifone della Domenica di Settuagesima fino a Pasqua.*

Tekst je pisan u jednom stupcu gotičkom minuskulom u šest redova podno neuma. U zaglavlju je istaknuto: *Antiphonarium de Dominica septuagesima usque ad pascham*.

Sadrži ukupno 13 inicijala, od kojih su 11 što narativni, a što figuralni, dok su samo dva dekorativna. Inicijali se dimenzijama usuglašavaju najčešće prema dva reda s neumama.

NIKOLA JAKŠIĆ

IR / 2

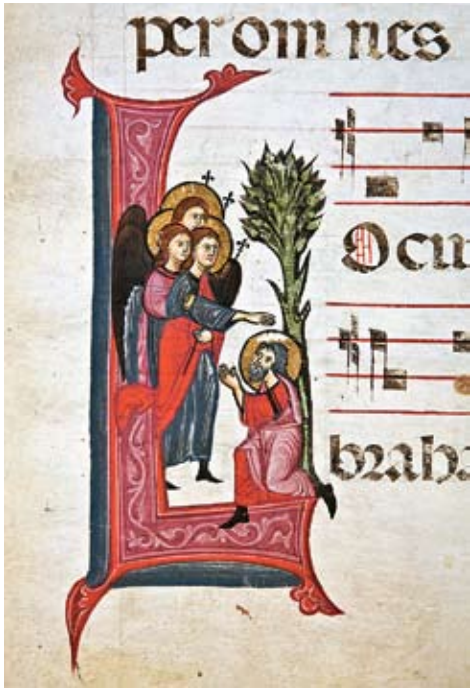

IR / 2

f. 19, Susret Abrahama i Trojstva kod hrasta Mamre

f. 68 Susret Josipa s braćom kod Šekama

Na f. 6 je inicijal D(ixit Dominus ad Noe), a u skladu sa sadržajem (Post. 7) prikazuje Nou kako tesarskim alatom dovršava kovčeg. U donjem kutu sitni likovi bika i krave predstavljaju jedan od odabranih parova. Inicijal L(ocutus est Dominus ad Abraham) na f. 19 prikazuje susret Abrahama s Trojstvom kod hrasta Mamre (Post. 18). Tri su anđela grupirana uz okomicu inicijala, dok Abraham kleči pred njima na vodoravnoj hasti, a u pozadini je hrast. Inicijal je dan slobodno u prostoru i prelazi u marginu (22 x 9 cm), tako da su mu dimenzije nešto veće od uobičajenih u ovakim kodeksima. Folij 34' ima inicijal E(cce temupus aspetabile) dekorativnog karaktera. Unutar inicijala propinje se bijeli lav heraldičkog tipa. Na f. 52 inicijal T(olle arma tua pharetrum) okomitom hastom dijeli prizor u dvije scene starozavjetne priče o Izaku i sinovima (Post. 27). Simultanim pristupom opisivanju događaja Izak je prikazan dva puta u sjedećem položaju u vrhu inicijala; na lijevoj strani je poslao u lov Ezava, a na desnoj blagoslivlje sina Jakova koji ocu pruža zdjelu s mesom. U dnu inicijala lijevo Ezav napinje luk i pogađa jelena na desnoj strani. Inicijal V(identes Joseph a longe loquebantur) na f. 68 interpretira susret Josipa i braće kod Šekema (Post 37). Uz desnu je hastu Josip, a uz lijevu su njegova braća. Pod nogama su im ovce. Unutar inicijala je 11 zvijezda te nad njim sunce i mjesec. Odnosi se na sadržaj sna o kojem je Josip izvijestio braću, dajući im do znanja da će nad njima gospodariti. Inicijal L(ocutus est Dominus ad Moysen) na f. 86' prikazuje Boga koji naređuje Mojsiju izbavljenje Izraelaca iz Egipta. U vrh okomite haste je dopojasna figura Boga (Krist), a pod njim stoji Mojsije koji kao da odgovara: "Tko sam ja da se uputim faraonu?" (Izl. 3). Na f. 103' je inicijal I(sti sunt dies). Prikazuje najvjerojatnije Kronosa kao božanstvo vremena. Starac je gol, bez genitalija i sa zmijom u ruci. Još jedan inicijal I(n die qua invocavi te Dominue dixisti noli timere) je na f. 120'. Posve je dekorativan, a u samom središtu geometrijski sklop tvori romb u kojem je ljudska obrazina.

IR / 3

IR / 3

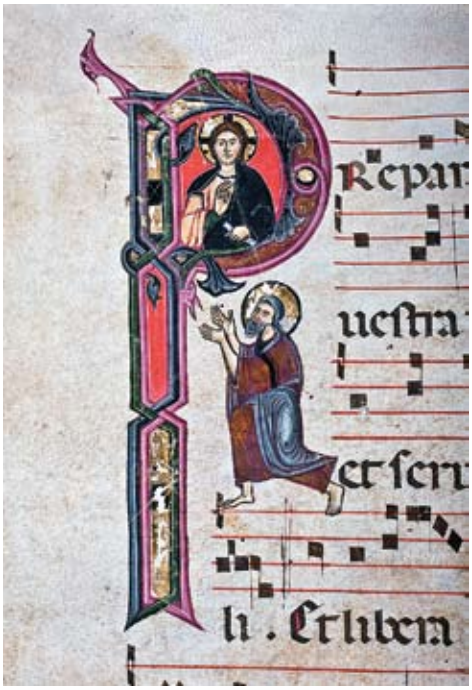

f. 73' Silazak Duha Svetoga

f. 91 Krist i apostol

Napokon na f. 142' inicijal I(n monte Oliveti oravi ad patrem) uspravni je lik Krista u molitvi ma Maslinskoj gori. Sljedeća *littera istoriata* u kodeksu odnosi se na Judin poljubac. Unutar inicijala O(mnes amici mei dereliquerunt me) na f. 154' postavljen je frontalno Krist, a slijeva ga grli Juda u namjeri da ga poljubi. Judin lik znatno je izgreban. Posljednji inicijal S(iccut ovis) prepleće se s jednim ždralom. U srednjovjekovnoj ikonografiji ždral je prefiguracija žrtve Kristove, pa je i logičan završetak za oficije uoči Uskrsa.

Lit. G. SABALICH, 1909; H. FOLNESICH, 1917; L. MIRKOVIĆ, 1977; E. HILJE – R. TOMIĆ, 2006; F. TONIOLO, 2006.

IR / 3. **Antifonar "F" (Temporal – od Uskrsa do subote prije pete nedjelje studenoga),**
kraj 13. stoljeća
Minijaturist mletačkoga kruga
Pergamena, tempera i pozlata; gotička minuskula s neumama
195 folija veličine 55 x 39 cm
Zadar, zbirka franjevačkog samostana

Antifonar je uvezan u debele drvene korice koje su presvučene kožom, a obje su strane korica učvršćene četirima masivnim brončanim zakovicama. Uvez nije izvorni već pripada nekomu kasnijem vremenu, možda 15. stoljeću. Poslije je na zadnju koricu prilijepljena i oznaka F te etiketa koja upućuje na sadržaj: *Incomincia coll'Antifona del Magnificat di Sabbato santo, e visi contengono tutte le antifone della domenica della ferie ed altre feste.*

Tekst je pisan u jednom stupcu gotičkom minuskulom u šest redova podno neuma. Kodeks ima 12 što narativnih što figuralnih inicijala i jedan dekorativni.

Prvi inicijal A(ngelus domini descebdit de celo) na f. 2' svečaniji je i raskošniji

NIKOLA JAKŠIĆ

od drugih (21 x 14 cm), kako je to bilo i na samom početku prvoga kodeksa Temporala. Odnosi se na posjet mironosnica grobu. Plavo je slovo na crvenoj pozadini, a sapeto je bogatom razgranatom višebojnom viticom u koju su uklopljene i ptice. Unutar inicijala je glavni prizor na zlatnoj pozadini s anđelom raširenih krila kako u bijelom ogrtaču dostojanstveno sjedi na otvorenom i praznom sarkofagu s kojega je pomaknuta pokrovna ploča. Dvije mu žene s pomastima prilaze slijeva i u čudu gledaju prazan grob. Pod vodoravnom su hastom dva vojnika te lovac na jelena, svi u dinamičnoj kretnji. Na f. 35 je inicijal D(ignus es Domine) s tekstom u kojem se spominje apokaliptični, zaklani jaganjac (Otk. 9), pa stoga inicijal ima prikaz pastira kako kolje janje. Na f. 50 je dekorativno S(i oblitus fuere), a f. 60' uz rubriku In vigilia ascensionis ad vesperam antiphona ima na plavoj podlozi relativno veliko P(ost passionem suam per diem quadraginta apparens eis et loquens de regno dei) (Djela 2). Prikazuje, dakle, Uzašaće tako da je unutar inicijala na crvenoj podlozi "Krist u slavi" s dvama anđelima koji podržavaju mandorlu, a uz okomitu su hastu dva apostola, razvidno Petar i Ivan pogleda usmjerenih prema Kristu. Na f. 73' slijedi scena Silazak Duha Svetoga na apostole. Unutar inicijala D(um complerentur dies penthecostes), izvedenog plavom i zlatnom bojom, prikazano je poprsje Krista koji blagoslivlja, a ispod inicijala, kao sastavni dio minijature, posjednuti su na crvenoj podlozi apostoli uokolo menze prekrivene razlistalom plavom viticom. Iz sitne golubice Duha Svetoga na njihove se glave spuštaju plameni jezici. Na f. 91 je inicijal P(reparate corda vestra Domino). Unutar inicijala je poprsje Krista koji blagoslivlja, dok je uz hastu, neposredno na pergameni, a ne unutar inicijala prikazan jedan apostol (Andrija?). Scena prikazuje najvjerojatnije Krista koji nalaže apostolima da propovijedaju i šire evanđelje. Na f. 127' je inicijal I(n principio Deus antequam terram faceret). U gornjem dijelu inicijala je poprsje Kristovo, koje sudeći prema tekstu što prati minijaturu, predstavlja Mudrost (Sapientia, Sofia). Inicijal S(i bona suscepimus) (Job, 2) na. f.139' slikan je pretežno crnilom, završava razjapljenim čeljustima fantastičnih zvijeri iz kojih se razlistavaju crvene vitice. Uokviruje očigledo Joba kojega tekst ovdje citira. Folij 150 ima još jedno P(eto Domine), s poprsjem sv. Petra unutar inicijala. Unutar inicijala A(donay domine Deus) na f. 158 naslikan je mladoliki Krist u ružičastu ogrtaču kako objema rukama pridržava stablo slova. Unutar inicijal "D" na f. 164 na zlatnoj je podlozi naslikana svetica koja klečeći moli. Izvorni tekst koji se nastavljao na inicijal je ispran i zamijenjen važnijim (Gloria Tibi Trinitas) u čast Svetoga Trojstva, pa kontekst samoga ikonografskog prikaza ostaje nerazjašnjen. Na f. 167 je A(daperit Dominus) unutar kojega je rimski vojnik s isukanim mačem, kompozicijski riješen na isti način kao i na f. 158. Posljednji inicijal temporala je na f. 182' V(idi Dominum sedentem) s Kristom unutar inicijala, posjednutim na prijestolje dok blagoslivlja.

U ovom kodeksu prevladavaju slobodni inicijali, koji nisu zatvoreni u pravokutni okvir i slikani su bez podloge neposredno na pergameni. Takav se pristup kod prva dva kodeksa primjenjuje jedino kada je riječ o inicijalu "I" i tek kod jednoga "R" na f. 95 u kodeksu H. Naprotiv, u ovom kodeksu dva puta "P", dva puta "A" te jedno "I", jedno "S" i jedno "V" tretirani su na ovaj način, a svi su u drugom dijelu kodeksa počevši od f. 91.

Lit. G. SABALICH, 1909; H. FOLNESICH, 1917; L. MIRKOVIĆ, 1977; E. HILJE – R. TOMIĆ, 2006; F. TONIOLO, 2006.

IR / 4

IR / 4

f. 87 Navještenje

f. 207 Bogorodica - kraljica

IR / 4. **Antifonar "G" (Sanktoral od sv. Andrije do sv. Klementa),** kraj 13. stoljeća
Minijaturist venecijanskoga stilskog kruga
Pergamena, tempera i pozlata; gotička minuskula s neumama
303 folija veličine 59,5 x 40 cm
Zadar, zbirka franjevačkoga samostana

Antifonar je uvezan u debele drvene korice koje su presvučene kožom, a obje su strane korica učvršćene metalnim ukrućenjima u kutovima i dijagonalama. Uvez nije izvorni. Naknadno je na zadnju koricu prilijepljena i oznaka G.

Ovo je prvi od dva sveska sanktorala. Brojem minijatura bogatiji je od drugih kodeksa. Ima ih ukupno 25, od čega je 19 što narativnih, a što figuralnih te šest dekorativnih.

Na f. 4 je rubrika: In nomine dni incipit antiphonarioum de festivitatibus sanctorum. In vigilia S. Andree. Kao što je iskazano u rubrici, prva je svetkovina sv. Andrije. Inicijal na f. 4 D(um perambularet dominus) ilustrira upravo citirani tekst Evanđelja (Mat. 4, 18) u kojem Krist, prolazeći pokraj Galilejskog mora, susreće ribare Petra i Andriju. Braća iz male lađe potežu mrežu u kojoj su dvije vrlo velike ribe. Folija 20. ima jedno dekorativno L(ucia virgo quid a me petis) koje u dnu završava glavom fantastične zvijeri iz koje se razvija vegetabilna višebojna lozica. Na f. 33 je D(iem festum sacratissime virginis celebremus qualiter passa sit beata agnes ad memoriam) dekorativnoga karaktera ispunjen višebojnom viticom. Folija 46 donosi rubriku: In purificatione beate Marie Virginis ad vesperas antphona pa je u skladu s tim i inicijal A(dorna thalamum suum sion) u kojem su tri lika. Uz inicijal su Bogorodica i Šimun Pravednik, a unutar je poprsje mladolika Krista koji blagoslivlja. Naznačenom blagdanu očišćenja Bogorodice primjereno je uprizorenje Prikazanje u Hramu (s nešto širim krugom protagonista), a ovaj je inicijal zanimljiv primjer redukcije. Krist pri tom nije dijete, a Bogorodica i Šimun postavljeni su prema njemu kao u sceni Deisis. Uz svetkovinu sv. Agate na f. 61 još je jedan inicijal D(um torqueretur

NIKOLA JAKŠIĆ

beata Agatha) dekorativnog karaktera. Uz rubriku: In cathedra Sci. Petri povezan je na f. 77 inicijal S(imone Petre antequam de navi vocarem te) ružičaste boje na tamnoj pozadini, a odnosi se na tekst Evanđelja "Tebi ću dati ključeve kraljevstva nebeskog" (Mt.16, 19). U donjoj polovici inicijala je Petar u maloj barki s uzdignutim pogledom i ispruženom rukom prema Kristu. Krist je u gornjoj polovici prikazan u poprsju s ključevima što ih uručuje Petru.

Jedan od ljepših inicijala u ovom kodeksu je svakako onaj pri dnu f. 87 M(isus est Gabriel angelus ad Mariam) u minijaturi Navještenja. Protagonisti su na zlatnoj pozadini odvojeni stupcem kao središnjim deblom inicijala. Minijatura se produžuje i na marginu s vegetabilnom dekoracijom na tamnoj pozadini. Na f. 99 je B(eatus vir metuit dominum alleluya.), a prema rubrici odnosi se na svetkovinu bilo kojeg sveca kojega se časti između Uskrsa i Duhova. Riječ je o slobodnom inicijalu tamne boje unutar kojega je na karmin pozadini ždral ljubičaste boje. Rubrika In festo Inventionis Sce crucis in vesperas najavljuje svetkovu sv. Križa, a inicijal D(ulce lignum dulce clavos) prema stihovima V. Fortunata iz 7. st. donosi na tamnoj podlozi minijature ružičasti inicijal s Kristom Pantokratorom na crvenoj podlozi s izvanredno koloristički slikanim inkarnatom, najbrižnije portretiranim likom ovih kodeksa. Uz svetkovinu Ivana Krstitelja na dnu f. 127' je inicijal F(uit homo misus a deo cui nomen iohanes erat). Svetac se desnom rukom oslanja na vodoravnu hastu dok su mu noge izvan inicijala na čistoj pergameni zajedno s rotulusom na kojem se čita odgovarajući tekst: *Ecce Agn(us) Dei ecce qvi tolis pecata m(undi).* Slijedi na f. 142 inicijal I(sti sunt duo viri misericordie), a rubrika naznačuje svetkovinu rimskih mučenika Ivana i Pavla. Inicijal ima po vertikali tri zlatna medaljona od kojih središnji sadrži poprsje Kristovo, a druga dva orlove, očito simbole navedenih svetaca. Rubrika na f. 151' najavljue svetkovinu apostola Petra i Pavla, pa na f. 152 minijatura ima na crnoj podlozi ružičasti inicijal S(imone Petre ante quam). Tročetvrtinski lik sveca drži u lijevoj ruci ključ. Sljedeća rubrika obznanjuje antifonu za svetkovinu apostola Pavla. Na f. 165' na ružičastoj osnovi minijature je crni inicijal Q(vi operatus est petro in apostolatu operatus est mihi inter gentes) unutar kojega je tročetvrtinski lik sv. Pavla s podignutim mačem u desnici.

Inicijal M(aria Magdalene et altera Maria) na f. 178' zlatne je boje na crvenoj osnovi. Središnje deblo inicijala je uskrsli Krist u frontalnom stavu, a s njegove lijeve strane kleči Marija Magdalena u prizoru *Noli me tangere*. Inicijal L(evita laurentius bonus opus operatus est) na f. 191' slikan je plavom bojom, a na vodoravnoj hasti stoji opleten crvenom viticom đakon Lovro i zamahuje kadionicom. Folij 207 donosi minijaturu s inicijalom V(idi speciosam sicut), unutar kojega okrunjena Bogorodica stoji pred prijestoljem. Dva anđela prema njoj pružaju ruke prekrivene tkaninom, a prizor interpretira tekst s prethodnog folija: *Exaltata est sancta dei genetrix super choros angelorum ad celestia regna*. Rubrika In assumptione beate Marie virginis gloriose odnosi se na praznik Velike Gospe (Uznesenje).

Uz Glavosjek sv. Ivana Krstitelja na f. 218' minijatura s crnom pozadinom donosi inicijal M(isit Herodes rex manum as tenuit iohannem) ružičaste boje. U dnu klečeći lik Ivana Krstitelja bez glave, a u vrhu poprsje Salome koja pridržava zlatni pladanj sa svečevom glavom. Lice Salome naknadno je oštećeno, baš kao i ono Jude u drugom koralu. Uz svetkovinu rođenja Bogorodice na f. 228' je zlatni inicijal H(odie nata est beata virgo Maria) na tamnoplavoj pozadini minijature. Uz polegnutu Anu umotana leži Marija u kolijevci nad koju se naginje Joakim, a služavka zamahuje lepezom od paunova repa. Koloristički se

odnosi na ovoj minijaturi kao i njezina forma znatnije razlikuju od drugih, a i bukvalno uprizorenje scene nije inače karakteristično za ove kodekse, pa je vjerojatno riječ o izoliranom djelu nekoga drugog iluminatora. Rujanskim svetkovinama pripadaju i sljedeća dva inicijala. Na f. 238' je ružičasti inicijal A(bstergi deus omnem lacrimam ab oculis sanctorum) na crvenoj pozadini s poprsjem mladolika mučenika. Njegov portret sa zlatnom aureolom zatvoren je u medaljon koji zamjenjuje poprečnu hastu inicijala. Slijedi na f. 246' slobodan inicijal F(actum est silentium in celo dum committeret bellum draco cum Michaele Archangelo) unutar kojega je arhanđel Mihovil slikan neposredno na pergameni. Kopljem probada crvenom zmaju ždrijelo, a u lijevoj ruci drži kuglu sa crtežom Golgote. Slobodan inicijal I(n dedicatione templi) na f. 262 ispunjen je plavim geometrijskim prepletom popunjenim zlatom, a u središtu se formira medaljom s fantastičnom maskom. Ide uz posvetu zadarske franjevačke crkve 13. listopada. Uz svetkovinu sv. Martina povezana je minijatura na f. 273. koja na crnoj pozadini ima inicijal H(ic est martinus electus dei pontifex) s likom sv. Martina na bijelom konju kako mačem otkida dio plašta i daje ga siromahu – Kristu. Unutar zlatnog inicijala C(ecilia virgo) na crvenoj pozadini naslikani su sv. Cecilija i njezin zaručnik Valerijan kako primaju vijence mučeništva što im ih uručuje anđeo čije je sitno poprsje u vrhu minijature. Posljednja minijatura ovog kodeksa na f. 297 ima na crvenoj pozadini inicijal O(rante sancto Clemente) unutar kojega je prikazan klečeći lik biskupa u ornatu kako prima blagoslov od Krista čije je poprsje u vrhu minijature.

Lit. G. SABALICH, 1909; H. FOLNESICH, 1917; L. MIRKOVIĆ, 1977; E. HILJE – R. TOMIĆ, 2006; F. TONIOLO, 2006.

IR / 5

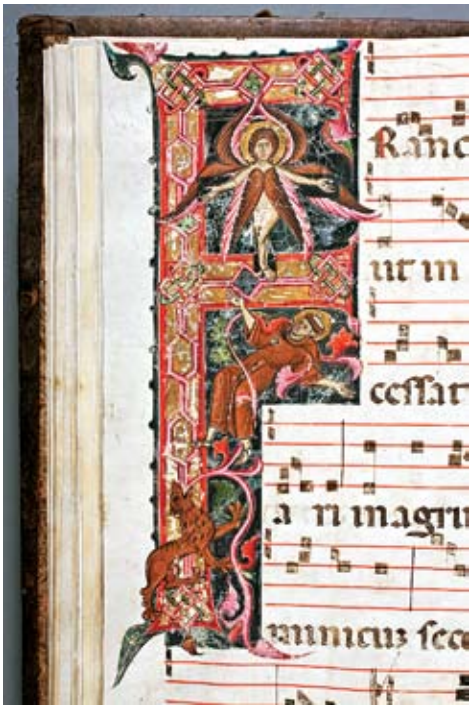

IR / 5. **Antifonar "E" (Franjevački sanktoral i zajednički obrasci),** kraj 13. stoljeća
Minijaturist venecijanskoga stilskog kruga
Pergamena, tempera i pozlata;. gotička minuskula s neumama
213 folija veličine 52,4 x 35 cm
Zadar, zbirka franjevačkog samostana

Kodeks ima 12 inicijala od kojih devet što narativnih, a što figuralnih dok su tri jednostavnija, dekorativna. Tu su još na f 165, 166' i 201 inicijali ukrašeni ornamentalnim crtežom, tzv. *littera filigranata*.

Kodeks započinje svetkovinom sv. Antuna Padovanskog na f. 1. Rubrika najavljuje: In vigilia beati Antonii confessoris. Tu je inicijal G(audet ecclesia.... Sapiente filio patre hoc in Anthonio digne comendatur). Na zlatnoj pozadini unutar inicijala je svetac u franjevačkom habitu s tonzurom, a raširenim rukama drži zeca i zmaja koji formiraju sam inicijal. Lice sveca je jako oštećeno zbog učestalog dodirivanja.

f. 4 Sv. Antun Padovanski u krošnji oraha

f. 38 Stigmatizacija sv. Frane

Folija 4' donosi zanimljiv prikaz Antuna Padovanskog koji piše u krošnji oraha na kojem mu je lokalni plemić Tino da Camposanpiero na svojem imanju podigao celu. Taj se inače rijedak prizor pojavljuje već u kasnom 13. stoljeću u pečatu provincije Veneta. Inicijal F(unditur inconcium sanquis a prophanis) vješto je iskorišten za ovaj prikaz tako da je krošnja u kojoj je Antun smještena u njegovu gornjem dijelu između vodoravnih hasti i do nje se uspinje ljestvama. Srodno rješenje pokazuje na f. 22' još jedan F(rancisci pia plantula mire fructificavit in orbe cum discipula Clara quam informavit), gdje su protagonisti sv. Franjo i sv. Klara ponovno smješteni u gornjem dijelu inicijala na crvenoj pozadini. I na f. 34' lik sv. Franje postavljen je unutar jednog F(ranciscus vir Catholicus), a tipološki donekle odgovara svečevu liku što ga je naslikao Cimabue u Asiziju, kako je to već primijetio i Ceccheli. Prikaz stigmatizacije sv. Franje na f. 38' donosi nam najraskošniji inicijal u kodeksu. To je ponovno jedno F(ranciscus ut in publicum sessat negociari), na modroj podlozi ispunjeno bogatim ornamentima i znatno pozlaćeno. U gornjem je dijelu inicijala na crnom križu pribijen nagi seraf s aureolom i s raširenim krilima ciklama i smeđe boje. Ispod donje haste sv. Franjo pada nauznak, raširenih ruku primajući stigme. U dnu inicijala iz usta heraldičkog lava razlistava se ružičasta vitica. Ovo je posljednja minijatura u dijelu kodeksa koji je povezan uz svece iz franjevačkoga kruga. Drugi je dio kodeksa posvećen tzv. zajedničkim obrascima, tj. svetkovinama za pojedinog ili pak za grupu neimenovanih svetaca, mučenika, blaženika, svetih biskupa i drugih te još neke druge prigode kao što je posveta crkve i sl.

U dnu f. 58 je inicijal E(cce ego mitto) bogato dekoriraran raznobojnim florealnim ornamentima i zmajskim protomama. Inicijal I(ste sanctus per lege dei sui certavit ad mortem) koncepcijski je vrlo srodan dvama u kodeksu G. Inicijal ima središnji medaljon s orlom, simbolom Ivana Evanđelista, a po okomici ga flankiraju dva maskerona. U kodeksu G na f. 141 dva su orla u medaljonima simboli mučenika Ivana i Pavla. Ovdje je naprotiv jedan orao, što je u skladu s rubrikom: In nativitate unius sancti martyris ad vesperas. Rubriku koja najavljuje rođendane više mučenika, In nativitate plurimorum martyrum ad vesperas prati minijatura na f. 83 s inicijalom A(dsterget deus omnem lacrimama ab oculis sanctorum) u ružičastim tonovima na crvenoj osnovi i s jednim malim maskeronom u dnu. Inicijal E(uge serve bone et fidelis) na f. 98' u koloristićkom smislu vrlo je srodan ovome, a ima lik jednog biskupa posjednutog u katedru te odgovara rubrici koja najavljuje "rođendan"nekoga svetog biskupa In nativitate confessorum pontificum ad vesperas. Jedna od najljepših u ovom kodeksu je minijatura na f. 115 s florealnim motivom na crnoj podlozi koji uokviruje ružičasti inicijal V(eni sponsa Xpisti accipe coronam quam tibi Dominus preparavit per cuius amore sanquinem fudisti) u kojem je na crvenoj podlozi scena krunjenja Bogorodice. Tekst antifone, međutim, kao i pripadajuća rubrika upućuje na svečanost bilo koje djevice: In nativitate sanctarum virginum ad vesperas. Dakle, antifona posvećena bilo kojoj djevici mučenici iluminatoru je izlika za scenu krunjenja Bogorodice, jer i ona je također djevica. Ovo nije jedini slučaj u zadarskim franjevačkim kodeksima gdje iluminator ne samo da izbjegava bukvalnu interpretaciju teksta, već koristi prigodu kako bi naslikao neko uprizorenje koje je tematski samo naizgled blisko. Rubrika na f. 128 najavljuje svečanost u povodu godišnjice posvećenja crkve: In dedicatione ecclesie ad vesperas pa inicijal I(n dedicatione templi decantabat populus laudes.) na f.130 prikazuje jednog redovnika koji svira lutnju u skladu sa sadržajem antifone. Tu je konačno i oficij

IR / 6

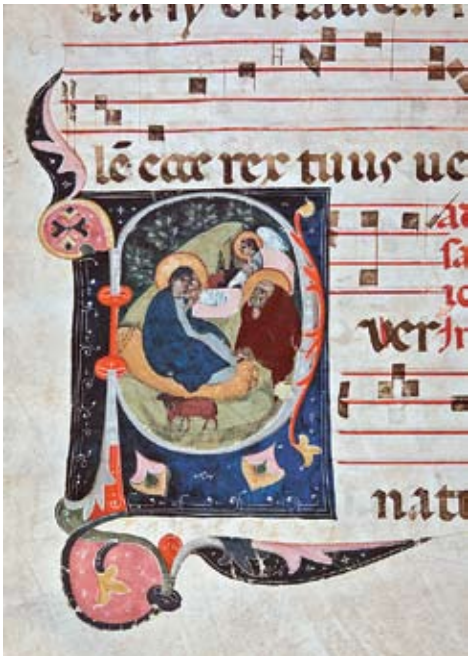

IR / 6

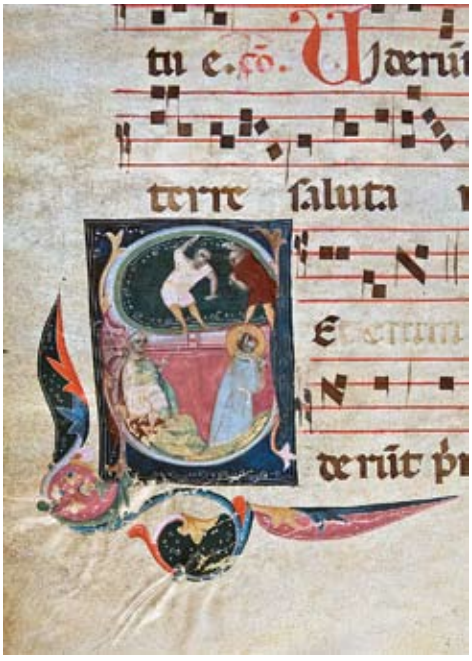

f. 31 Rođenje Kristovo

f. 32' Kamenovanje sv. Stjepana

za mrtve koji najavljuje rubrika: Incipit officium mortuorum. Odgovara mu na f. 140' inicijal C(redo quod redentor meus vivit). Završava protomama zvijeri, a na tamnoj se podlozi unutar inicijala simetrično razlistava ružičasta vitica, pa ga neki autori, ne vodeći računa o kontekstu, čitaju kao E umjesto C.

Lit. G. SABALICH, 1909; H. FOLNESICH, 1917; L. MIRKOVIĆ, 1977; E. HILJE – R. TOMIĆ, 2006; F. TONIOLO, 2006.

IR / 6. **Gradual "A" (Temporal, od adventa do Cvjetnice),** početak 14. stoljeća
Nerio iz Bologne
Pergamena, tempera i pozlata; gotička minuskula s neumama
149 folija veličine 57 x 40 cm
Zadar, zbirka franjevačkog samostana

Gradual je uvezan u debele drvene korice koje su presvučene kožom. Uvez nije izvorni. Poslije je na zadnju koricu prilijepljena i oznaka A s tekstom: *Dal Avento fino alla Domenica de passsione inclusiva*.

Tekst je pisan u jednom stupcu gotičkom minuskulom u šest redova podno neuma. Ima ukupno 55 inicijala od čega su dva tzv. *littera istoriata* (f. 31, 32'), dva *littera figurata* (35' i 117), dok je preostalih 51 dekorativnog karaktera. Popis folija s inicijalima nekoliko je puta cjelovitije ili pak parcijalno objavljen, ali nikad posve precizno i često s pogreškama. Donosi se stoga na ovome mjestu cjelovit popis s točnije identificiranim i kontekstualiziranim inicijalima, s tim što su opisani samo oni figuralni. Većina inicijala, uključujući i one figuralne, veličinom se usklađuju s dvama redovima osim onih na f. 50, 62, 71', 141' koji se veličinom usklađuju s jednim retkom. Tek je početni inicijal na f. 1' zauzeo četiri retka. Inicijali su u gradualu raspoređeni sljedećim redom:

Na f 1' A(d te leuavi animam meam), f. 4 P(opulus Syion), f. 6 G(audete in Domino), f. 9 R, (nije u svezi s tekstom koji se nastavlja), f. 12' P(rope esto Domine), f 14 U(eni et ostende), 23 H(odie scietis), 25 D(ominus dixit), f. 27' L(ux fulgebit). Na f. 31 uz svečanu božićnu

misu koju najavljuje rubrika: Ad misam maiorem, introitus prvi je figuralni inicijal P(uer natus est), a prikazuje Rođenje Kristovo. Scena je smještena u stjenovitu pejzažu sa siromašnom vegetacijom. Bogorodica u svijetloj haljini ogrnuta je tamnoplavim ogrtačem, a u rukama pridržava Krista u jaslicama te njegov obraz priljubljuje svomu. Josip im sjedi nasuprot u crvenosmeđem ogrtaču. Nad njim je poprsje anđela u profilu te uz njega otvor pećine iz koje proviruju vol i magarac. Ispod glavnih protagonista scene pasu dvije ovce. Na f. 32' uz rubriku: In sancti Stephani protomartiri, introitus, figuralni je inicijal S(ederunt principes et adversos me loquebantur), što je sadržaj graduala svečane mise na dan mučeništva sv. Stjepana 26. prosinca. Pogrešno je stoga "Ederunt principes", kako stoji kod Mirkovića, pa onda i tumačenje da je to inicijal E, što prenosi i Hilje. Oblik inicijala "S" uzrokuje da je scena podijeljena na gorniji i donji dio. U donjem sv. Stjepan kleči okrenut leđima jednom od članova Velikog vijeća, a u gornjem su dvojica koji ga kamenuju. Na f. 35' uz rubriku In sancti Iohannis Euangeliste, introitus inicijal je I(n medio ecclesie) definiran kao jednostavan pravokutnik unutar kojega je u poluprofilu lik sv. Ivana Evanđelista. Pod svijetlim ogrtačem i žućkastom haljinom snažno je tijelo ostarjelog Ivana koji lista kodeks. Muževni bradati i ćelavi starac ima visoko naborano čelo, a portret je slikan koloristički. Na f. 37' E(xore infantium), f 40 G(audeamus omnes), f. 42' D(um medium silentium teneret), f. 45 S(acerdotes tui), f. 45' I(nveni davit servum meum), f. 47' E(cce aduenit), f. 50' I(n excelso trono vidit), f. 53 O(mnis terra adoret te), f. 56' A(dorate deum), f. 58' C(ircumdederunt me),f. 62 E(xurge quare), f. 65 E(sto michi in deum protectorem), f 71' M(isereris omnium), f 75' D(um clamarem ad Dominum), f 77' A(udivit dominus), f. 79 I(nuocabit me), f. 85 S(icut oculi seruorum), f. 87' D(omine refugium factus), f 89' R(eminiscere miserationum), f 93 C(onfessio et pulcritudo), f. 95' D(e necessitatibus meis), f. 97 I(ntret oratio mea), f. 102, R(edimeme domine), f. 104 T(ibi dixit), f. 105 N(e derelinquas me), f. 107 D(eus in adiutorium), f. 109 E(go autem cum iustitia), f. 111 L(ex domini), f. 113 O(culi mei semper). Na f. 117 je inicijal I(n Deo laudabo verbum) dan kao jednostavni pravokutnik unutar kojega je u poluprofilu starac, najvjerojatnije patrijarh Jakov. To se zaključuje temeljem teksta na foliju koji slijedi: *Quis dabit ex Syon salutare Israhel dum averterit Dominus captivitatem plebis sue exultabit Iacob et letabitur Israhel*. Portret patrijarha slikan je koloristički u ružičastim tonovima s maslinastim sjenčenjima, te s bujnom, pomno obrađenom bradom. Na 119 E(go clamaui), f. 121 E(go autem in domino), f. 123 S(alus populi ego sum), f. 125 F(ac mecum domine), f. 127' V(erba mea auribus), 129' L(etare Ierusalem), f. 132 D(eus in nomine tuo), f. 134' E(xaudi Deus orationem meam), f. 136 D(um sanctificatus), f. 139 L(etetur cor), f. 141' M(editatio cordis), f. 144 S(cientes uenite), f. 146 I(udica me Deus).

Stil minijatura je isti kao i kod preostala dva zadarska graduala.

Lit. G. SABALICH, 1909; H. FOLNESICH, 1917; L. MIRKOVIĆ 1997; M. MEDICA, 2004; E. HILJE – R. TOMIĆ, 2006; F. TONIOLO, 2008.

IR / 7

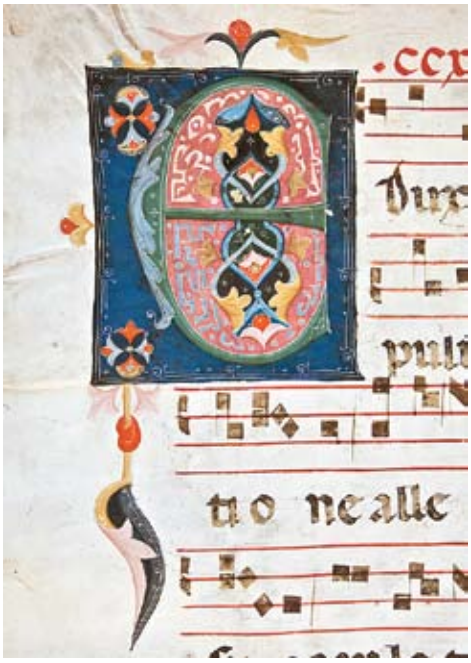

IR / 7

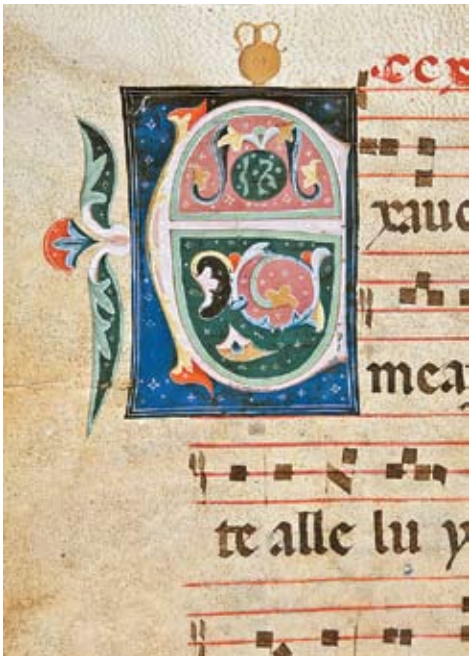

f. 224' inicijal E

f. 421' inicijal E

IR / 7. **Gradual "B" (Temporal, od Cvjetnice do adventa),** početak 14. stoljeća
Nerio iz Bologne
Pergamena, tempera i pozlata; gotička minuskula s neumama
149 folija veličine 59,5 x 42,5 cm
Zadar, zbirka franjevačkog samostana

Uvezan je u debele drvene korice i presvučen crvenkastom kožom s okovima. Na zadnjoj je korici naknadno dodana informacija: *Incomincia della dominica delle palme fino al Advento*.

Tekst je pisan u jednom stupcu gotičkom minuskulom u šest redova podno neuma. Ima 136 originalnih folija. Imao je ukupno 46 inicijala od čega četiri s figuralnim prikazom (210', 212, 230 i 238'), dok su preostala 42 dekorativnog karaktera. Većina inicijala, uključujući i one figuralne, veličinom se usklađuju s dvama redovima osim onih na f. 214', 249, 269', 272, 289', 294, 295', koji se veličinom usklađuju s jednim retkom.

Brojenje listova se nastavlja na one iz Graduala A. Prvi list nije označen, a drugi ima broj CLXI. i tako sve do lista CCXCVII. Iza toga je kasnije dodano 11 i pol listova s novim sadržajem: *Kirie leison, Xriste leison Kirie leison Gloria in excelsis Deo*.

Umetnut je u kodeks naknadno i folij 256 na kojem je inicijal B(enedicta sit sancta Trinitas) slikan kao *literra filigranata*. U pljački 1974. godine izrezano je dvanaest folija s inicijalima, i to: CLXV, CLXXII, CLXXIIII, CLXXVI, CCX, CCXII, CCXVII, CCXXII, CCXXX, CCXXXVI, CCXXXVIII i CCLXXXII. No nisu svi bili figuralni kako se to negdje navodi (Hilje, 2006), već samo četiri. To izričito kaže Sabalić, *quattro iniziali istoriate*, a jednako se zaključuje iz opisa kod Folnesicha i Mirkovića. S obzirom na to da se brojenje folija nastavlja na prethodni kodeks, poštovat ćemo tu činjenicu kod naše numeracije:

Prvi su incijali izrezani, i to na f. 165' "D", f. 172 "I", f. 174 "N", f. 176 "I". Izrezan je zatim i folij 210' koji je uz rubriku Dominica resurrectionis imao inicijal R(esurrexi). Prema opisu i crno-bijeloj fotografiji Krist je preko bijelog hitona imao prebačen braun himation (imitacija purpura?). Sjedi na ružičastom sarkofagu te u ruci drži bijelu zastavu s crvenim

križem. U pozadini je raslinje slikano posve jednako kao i na drugim minijaturama iz zadarskoga graduala. Izrezan je i na f. 212' inicijal I(ntroduxit vos Dominus in terram fluentem), što je antifona Uskrsnoga ponedjeljka bazirana na tekstu Exodusa. Zato u liku koji je bio naslikan unutar inicijala treba vidjeti Mojsija. Prvi je sačuvan inicijal ovog kodeksa na f. 214' A(qua sapientie), no već je sljedeći na f. 217 "V" izrezan. Sačuvan je onaj na f. 219 V(ictricem manum tuam domine), a na f. 222, "E" je izrezan. Slijede sačuvani: f 224. E(duxit dominus populum suum), f 226' Q(uasi modo geniti infantes), f. 228 M(isericordia domini). Uz treću nedjelju po Uskrsu koju je najavljivala rubrica Dominica III post pascha bio je f. 230 s inicijalom I(ubilate deo omnis terra) unutar kojega je bio naslikan jedan neidentificirani svetac za kojega Mirković predlaže da ga se raspozna kao sv. Pavla. Slijede dva sačuvana dekorativna inicijala koje je slikala neka druga ruka. To su f. 232 C(antante domino), f. 234 U(ocem iocunditatis). Taj pomoćnik nastoji imitirati glavnog iluminatora, no odaje ga upotreba izrazito jarkih boja. Iza toga je opet izrezan f. 236 na kojem je bio inicijal "E". Izrezan je i f. 238' s najljepšim inicijalom kodeksa V(iri Galilei quid admiramini aspicientes in celum) koji je najavljivala rubrika In die ascensionis ad missam, Introitus. Unutar inicijala bio je prikaz Uzašašća sa središnje postavljenom Bogorodicom okrenutom gledatelju i četiri apostola uz nju koji svoje poglede usmjeravahu uvis prema poprsju Krista u mandorli. Od ovog mjesta slijede sačuvani foliji f. 241' E(xaudi domine vocem meam), f. 245' S(piritus domini), f. 248. C(ibauit eos), f. 249 A(ccipite iocunditatem), f.250 D(eus dum egredieris), f. 252 R(epleatur os meum), f. 253' C(aritas dei), f. 256 B(enedicta sit sancta trinitas), f. 257 D(omine in tua misericordia), f. 258 F(actus est dominus), f. 259 R(espice in me), f. 261 D(ominus iluminatio mea), f. 262' E(xaudi domine uocem meam), f.. 264 D(ominus fortitudo plebis sue), f. 266 O(mnes gentes plaudite), f. 268 S(uscepimus Deus), f. 269' E(cce Deus adiuat), f. 272 D(eus in loco sancto suo), f. 275' R(espice domine), f. 277 P(rotector noster aspice Deus), f. 278 I(nclina domine aurem tuam), f. 279' M(iserere michi Domine), f. 281 I(ustus es Domine), f. 283 E(xultate Deo), f. 285' U(enite adoremum deum). Izrezan je zatim f. 287, pa onda slijede sačuvani inicijali do kraja kodeksa na: f. 289' I(n voluntate tua), f. 294 S(i iniquitates), f. 295' D(icit dominus ego cogito).

Stil minijatura je isti kao i kod preostala dva zadarska graduala.

Za razumijevanje okolnosti i mjesta nastanka svih triju graduala veliku važnost imaju informacije sačuvane na f. 204 i 205 ovoga kodeksa. U standardnom popisu svetaca kojima se upućuju molitve na ovim folijima nedostajali su neki za lokalnu zajednicu važni, pa su njihova imena dopisana, uvijek uz prateću formulaciju *ora pro nobis*. Na f. 204: *sancte Simeoni iuste* i *sancte Marce*. Na margini f. 205 dopisani su: *sancte Grisogone* (starijim rukopisom - izblijedilo) te ponovno *sancte Grisogone, sancte Lodovice i sancte Donate*. Na f. 205' među sveticama nedostajale su: *sancta Katharina, sancta Clara, sancta Helyzabeth*. Razvidno je da su imena dodavana upravo u zadarskome franjevačkom samostanu jer nedostajahu sv. Marko (odmah iza apostola Petra i Pavla) kao zaštitnik Mletačke republike (u Zadru od 1409. godine), zatim zadarski sveci Šimun Pravednik, sv. Krševan i sv. Donat. Naposljetku tri istaknute svetice franjevke: sv. Katarina Sijenska, sv. Klara i sv. Elizabeta Ugarska te sv. Ludovik Tuluški, također franjevac. Razvidno je dakle da su izvorni kodeksi napisani i dekorirani izvan Zadra i da se pri njihovu nastajanju nije vodilo računa o specifičnim lokalnim kultovima, pa i vjerskoj zajednici (franjevcima) koja će ih koristiti.

IR / 8

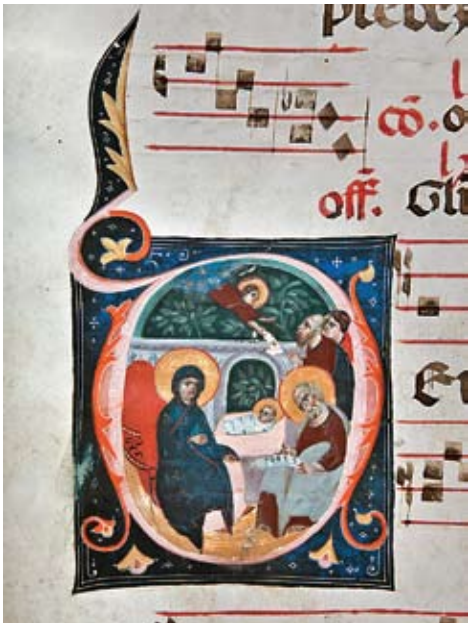

IR / 8

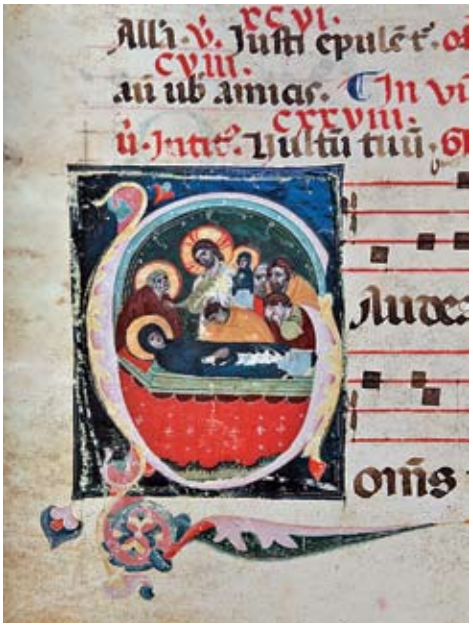

f. 28' Rođenje sv. Ivana Krstitelja

f. 41' Smrt Bogorodice

Lit. G. SABALICH, 1909; H. FOLNESICH, 1917; L. MIRKOVIĆ 1997; M. MEDICA, 2004; E. HILJE – R. TOMIĆ, 2006; F. TONIOLO, 2008.

IR / 8. **Gradual D (Sanktoral i zajednički obrasci),** početak 14. stoljeća
Nerio iz Bologne
Pergamena, tempera i pozlata; gotička minuskula s neumama.
173 folija veličine 50,2 x 33,2 cm
Zadar, zbirka franjevačkog samostana

Kodeks je uvezan u debele drvene korice presvučene kožom po kojoj se križaju pravokutnik i romb te su dodani brončani okovi. Uvez nije izvorni. Naknadno je na zadnju koricu prilijepljena i oznaka D s tekstom: *Libro degl Introiti Communi.*

Tekst je pisan u jednom stupcu gotičkom minuskulom u šest redova podno neuma. Ima ukupno 55 inicijala od čega četiri spadaju u tzv. *littera istoriata* (28', 41', 44', 55'), dva su figuralna (f. 22, 25'), dok je preostalih 49 dekorativnog karaktera. Popis folija s inicijalima nekoliko je puta cjelovitije ili pak parcijalno objavljen, ali nikad posve precizno i često s pogreškama. Donosi se stoga na ovome mjestu cjelovit popis s točnije identificiranim i kontekstualiziranim inicijalima, s tim što su opisani samo oni figuralni. Većina inicijala, uključujući i one figuralne, veličinom se usklađuju s dvama redovima osim onih na f. 6, 66', 68', 82', 84', 85, 85' i 124' koji se veličinom usklađuju s jednim retkom.

Kodeks započinje na f. 1 rubrikom In vigilia sci Andree Introitus, inicijalom D(ominus secus mare Galileie), te se nastavlja serijom dekorativnih inicijala. Na f. 03 M(itte manum tuam), f. 6 E(xurge domine adiuua nos). Uz blagdan Purifikacije na f. 07 je inicijal S(uscepimus deus misericordiam tuam), a na margini je naknadno dopisano, bez sumnje u Zadru *In sancti Simeonis profete*, *Introitus*. To stoga što je taj blagdan u Zadru, gdje se čuva tijelo sv. Šimuna, imao posebno značenje. Na f. 8 S(uscepimus misericordiam tuam), f. 11 G(audeamus omnes in domino), f. 21 E(xclamauerunt ad te domine), f. 22. uz rubriku In inventione Sce Crucis, Introitus N(os autem gloriari oportet in cruce Domini Nostri). Unutar inicijala

je križ na kojem se razaznaje titulus i supedanej te trnova kruna, zaboden u stijenu. Titulus ima CI XC umjesto IC XC. Na f. 25'. je inicijal I(n medio ecclesie) u obliku jednostavnog pravokutnika s likom sv. Antuna Padovanskog čije je lice oštećeno usljed učestalog dodirivanja obožavatelja. Uz rubriku In vigilia sci Johannis Baptiste, Introitus na f 27 je inicijal N(e timeas Çacharia exaudita est oratio tua), a na sljedećoj f. 28' unutar D(e uentre matris mee vocavit me Dominus) je minijatura s prikazom rođenja Ivana Krstitelja. Elizabeta u plavom plaštu sjedi na crvenom naslonjaču, a Zaharija joj je nasuprot. Između njih je na ružičastoj posteljici novorođenče umotano u pelenicu. Protagonisti su u interijeru s polukružnim otvorom, a s nebesa slijeće anđeo, pružajući desnom rukom svitak. Na f. 31'. je rubrika In vigilia apostolorum Petri et Pauli, Introitus, D(icit dominus Petro) iza čega slijedi na f. 32. rubrika In festo apostolorum Petri et Pauli, Introitus s inicijalom N(unc scio uere quia missit dominus). Slijedi na f. 34. uz rubriku In comemoratione S. Pauli Introitus S(cio cui credidi). Na f. 37' je rubrika In vigilia sci Laurentii s inicijalom D(ispersit dedit pauperibus), iza čega slijedi na f. 39' rubrika In festo s. Laurentii s inicijalom C(onfessio et pulcritudo). Uz rubriku In assumptione beate Marie virginis na f. 41 je G(audeamus omnes in Domino) s minijaturom Smrt Bogorodice. Bogorodica je polegnuta na ležaju s crvenim zastorom, a uz nju su tugujući apostoli, njih samo petorica. Krist se naginje prema Bogorodici, a u lijevoj ruci pridržava njezin sićušan lik. Na f. 43 je P(robasti domine cor meum), a na f. 44' rubrika najavljuje In nativitate sancte MarieVirginis, introitus s inicijalom S(alve sancta parens) unutar kojega je prikazano rođenje Bogorodice. U gornjem je dijelu inicijala samo pejzaž sa tri stabla, a u donjem prikaz Rođenja. Ana je lijevo u plavom ogrtaču oslonjena na crveni naslonjač dok je novorođenče njoj nasuprot umotano u pelenicu i polegnuto na svijetlozelenu posteljicu. Uz Anu su tri žene od kojih se prva naginje i lijeva vodu iz bijelog vrča u metalnu posudu za pranje ruku. Na f. 49' je B(enedicte dominum omnes angeli eius), a na f. 55' je najava blagdana Svih svetih rubrikom In festo omnium santorum, Introitus. Unutar inicijala G(audeamus omnes in Domino) skupina je svetaca okrenutih gledatelju s Petrom i Pavlom u prvom redu. Središnje postavljen Petar jedini ima aureolu. Na f. 57' je D(icit dominus sermones mei quos dedi in os tuum). Od f. 58 započinju zajednički obrasci pa rubrika najavljuje In vigilias unius apostoli E(go autem sicut oliva fructifera), dok rubrika In vigilia plurimorum apostolorum na f. 59 ima M(ichi autem nimis honorati). Na f. 66' uz rubriku In nativitate unius martiris I(n virtute tua), a na f. 67' L(etabitur iustus in Domino), f. 68 I(ustus non conturbabitur), f. 68' G(loria et honore coronasti eum), f. 77' P(rotexisti me), f. 79 S(ancti tui domine benedicent te), f. 80' I(ntret in conspectu tuo), f. 81' S(apientiam sanctorum), f. 82 S(alus autem iustorum), f. 82' C(lamaverunt iusti), f. 83' M(ulte tribulationes), f. 84 E(cce oculi Domini), f. 84' L(oquetur Dominus), f. 85 I(udicant sancti gentes), f. 85' L(audate pueri), f. 86' T(imete Dominum omnes), f. 87 I(usti epulentur), f. 109' S(acerdotes tui domine), f. 110' S(tatuit ei Dominus testamentum pacis), f. 111 S(acerdotes eius induant), f. 111' S(acerdotes dei benedicite dominum), f. 112 I(ustus ut palma florebit sicut cedrus libani), f. 123 O(s iusti meditabitur sapientiam), f. 124' D(omine prevenisti eum), f. 126' D(ilexisti iustitiam), f. 127 L(oquebar de testimoniis), f. 127' M(e expectauerunt), f. 128' U(ultum tuum deprecabuntur), f. 129 C(ognoui Domine). Uz rubriku In dedicatione ecclesie na f. 143 stoji T(erribilis est locus iste hic domus Dei est et porta celi et uocabitur aula Dei) i konačno rubrikom In agendi defunctorum, Introitus na f. 146 R(equiem eternam dona eis Domine et lux perpetua luceat eis), zakjučuje se niz inicijala.

Stil minijatura je isti kao i kod preostala dva zadarska graduala.

IR / 9

f. 111 SA(alum)

IR / 9

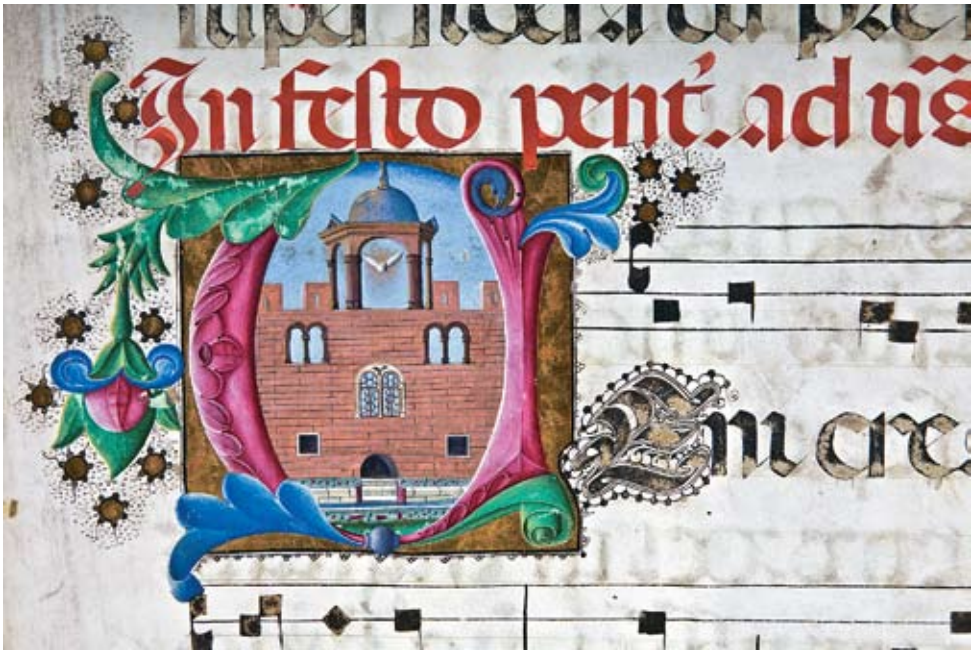

f. 272 inicijal U

Lit. G. SABALICH, 1909; H. FOLNESICH, 1917; L. MIRKOVIĆ 1997; M. MEDICA, 2004; E. HILJE – R. TOMIĆ, 2006; F. TONIOLO, 2008. (Nikola Jakšić)

IR / 9. **Psalterium "de feria" B1,** 1490. godine
Emilijansko-mletački slikar, pisar Ludovik de Ferra, opservant
Pergamena, tempera; gotička minuskula, mjestimice s neumama
288 folija veličine 55,7 x 40,5 cm
Dubrovnik, zbirka samostana Male braće

NIKOLA JAKŠIĆ

Kodeks ima sačuvane izvorne drvene korice, obložene u kožu s okovima. Okovi su ažurirani na biljnoj osnovi. Tekst je pisan *per extensum*. Neke su minijature bile davno isječene, pa su takvi foliji dopunjeni pergamenom i onda su naslikane nove minijature. Ima 14 inicijala koji se mogu tretirati kao figuralni. Oni koji spadaju u red *littera dominicalis* su jako brojni, ima ih 125. Tu su još jednostavniji jednobojni inicijali, *littera ferialis*, te *littere filigranate* koji se redovito pojavljuju kao drugi grafem uz oslikani inicijal.

Na f. 1 je inicijal D(ominus illuminatio mea). Taj je list naknadno umetnut i naknadno oslikan. Na f. 21 u zlatnom kvadratu ružičasto minuskulno D(ixit iniustus) s cvjetićem u središtu. Na f. 40' T(e Deum laudamus) zajedno s filigranskim "E" zauzima ukupnu širinu folija. To "E" je dijelom oštećeno i naknadno su doslikani neki portreti. Naprotiv "T" s hastom biljno arhitektonskog karaktera koji dijeli minijaturu u dvije polovice s pejzažem. Minuskulno D(ominus regnavit decorem.) na f. 42' je u zlatnom kvadratu, plavo na crvenoj osnovi sa zelenom rozetom u središtu. Filigransko "O" koje mu slijedi je dekorativni medaljon. Na f. 111 cijelu širinu na vrhu zauzima skupina S(Alvum me fac). Biljno "S" je višebojno u zlatnom kvadratu, a slijedi ga filigransko "A", jedno od najmaštovitijih u kodeksu. Folij 151' ima skupinu EX(ultate deo adjutori), s tim što je izvorni "E" bio izrezan pa je na zakrpu naknadno docrtan novi. No filigranski "X" ponovno vrlo maštovit kao na f. 111.

Najljepši je pak filigranski grafem na f. 181. u skupini CA(ntate domino canticum nouum). I dok je inicijal "C" višebojni na zlatnoj podlozi sa zanimljivim motivom poput šahovske ploče u tri boje, dotle je filigransko "A" bogato dekorirano s izvrsnim crtežom poprsja u profilu jednog pisara ili minijaturista na radu. Vjerojatno autoportret iluminatora. Na f. 223' B(eatus vir qui non) odnosi se na početak Prvog psalma pa je inicijal "B" stoga u psaltirima osobito ranim, najčešće iluminiran. U zlatnom okviru ružičasti grafem uokviruje šumski pejzaž s pticama. Ponovno je izrezan inicijal D(ixit dominus domino meo) na f. 243', te je nadomješten drugim s kraljem Davidom koji moli i kleči u interijeru. Na f. 251' u zlatnom je kvadratu M(agnificat anima mea) kome je središnja hasta kolona, a bočne su stilizirani višebojni dupini. Unutar inicijala uobičajeni pejzaž s pticama. Na f. 262' rubrica In nativitate Domini najavljuje himan za božićne laude inicijalom C(hriste redemptor omnium) na biljnoj osnovi u zlatnom kvadratu. Rubrika najavljuje i himan za Bogojavljenje na f. 265 minuskulnim ružičastim inicijalom H(ostis herodes) u zlatnom kvadratu unutar kojega je na plavoj podlozi zvijezda koja je usmjeravala tri maga. Na f. 272 rubrika In festo Pentacoste ima laudu U(eni creator spirutus). Unutar inicijala je renesansno pročelje zidano ciglom s glorietom u vrhu unutar kojega je u letu golubica Duha Svetoga. Na f. 280 inicijal A(ve maris stella) je izrezan pa je oštećena i rubrika od koje se ipak naslućuje In Assump(tione) B(eate) M(arie) Uirginis. Doslikan je novi inicijal s nekom neobičnom arhitekturom. Na f. 282' nastavlja se drugi himan Vespera za Uznesenje Marijino višebojnim biljnim inicijalom E(cce que Christi decorauit aulam..) u zlatnom kvadratu.

Na f. 288 u eksplicitu nalazi se vrlo važna informacija koju vrijedi citirati u cijelosti: *Explicit psalterium secundum ritum romane ecclesie fratrum sancte marie gratiarum venetiis ordinis observantie eximii doctoris sancti hieronymi. scriptum venetiis per me fratrem Lodovicum Ferra eiusdem ordinis professum. anno domini M CCCC nonanta die sat...* Tako saznajemo da je ovaj psaltir nastao za potrebe jedne opservantske zajednice sv. Jeronima u Veneciji. Kako se u drugome dubrovačkom psaltiru pojavljuje dva puta naslikan lik upravo sv. Jeronima, zaključujemo da su oba psaltira nastala za potrebe spomenutog samostana u Veneciji.

Lit. H. FOLNESICS, 1917; A. BADURINA 1971; A. BADURINA, 1985. (Nikola Jakšić)

IR / 10

IR / 10

f. 89 inicijal Bog Stvoritelj

f. 66' Sv. Jeronim s fratrima

IR / 10. **Psalterium de Dominica A (Nedjeljni psalmi),** kraj 15. stoljeća
Mletački i veroneški slikarski krug
Pergamena, tempera, pozlata; gotička minuskula, mjestimice s neumama
160 folija veličine 37.9 x 27,2 cm
Dubrovnik, zbirka samostana Male braće

Tekst psaltira započinje od nedjelje nakon osmine Duhova. Kodeks ima 16 iluminiranih inicijala. Uz njih se redovito javlja i *littera filigranata*, najčešće kao prvi sljedeći grafem nakon inicijala.

Na f. 24' rubrika najavljuje: *Himnus sci Ambrosii et sci Avgustini*. Započinje inicijalom T(e deum laudamus) u zlatnom okviru. Dva su sveta biskupa, autori himna, postavljena jedan nasuprot drugom, a dijeli ih okomita hasta inicijala od biljnih elemenata. Uz onoga lijevo je kratica S. ABR. U dnu f. 33' unutar kvadrata je inicijal B(eneductus Dominus deus Israel), s poprsjem židovskog svećenika u poluprofilu, s rascvjetanim štapom. U lijevoj ruci je rotulus s legendom S. ZACHARIAS, autorom ovog himna koji najavljuje i rubrika: *Canticum Çacharie prophete*. U bogatome zlatnom okviru na dnu f. 34' je vrlo dekorativan inicijal I(am lucis orto sidere) od biljnih elemenata, pa je u skladu sa sadržajem u vrhu inicijala naslikano sunce. U vrhu f. 35' unutar zlatnoga kvadratnog okvira je inicijal D(eus, Deus meus), a unutar inicijala je *Imago pietatis*. U zlatnom kvadratnom okviru je i na f. 46' Q(uicumque vult salvus esse) s poprsjem sv. Atanasija koji blagoslivlje i pridržava kodeks. Folij 54' je najsvečanije oslikan skupinom LE(gem pone mihi domine). Unutar "L" je David koji sjedi u studiju i prebire po psalteriju na koljenima dok lijevom rukom lista psaltir. Slijedi "E" s likom sv. Jeronima ispred kućice od pruća, a rukuje se s lavom oslonjenim na zadnje noge. Na f. 61' ulomak Psalma 118 započinje inicijalom D(efecit in salutare anima mea) unutar kojega je poprsje franjevačkog redovnika. Pri dnu f. 66' nastavlja se Psalam 118. Bogato dekoriran biljnim viticama, ističe se u boji ciklame inicijal M(irabilia testimonia tua) koji postaje okvir sceni u kojoj sv. Jeronim u

NIKOLA JAKŠIĆ

kardinalskoj odori sjedi na kamenoj katedri i daje poduku dvama mladićima. Na f. 72 rubrika najavljuje sadržaje psaltira koji slijede: Incipiunt psalmi communes in festivitatibus occurrentibus per totum annum prosimum. Odmah iza rubrike nevelik je inicijal E(ructavit cor meum verbum bonum..) u boji ciklame, zatvoren u pozlaćeni kvadrat. Unutar inicijala je pejzaž sa zelenim brdašcima u više planova. Na f. 89 inicijal D(ixit dominus) u pozlaćenom kvadratu bogato se rascvjetava po margini. Unutar inicijala na plavoj pozadini sjedi, nošen kerubinima, Bog Stvoritelj s globusom u lijevoj ruci, a desnom blagoslivlja. Na njega se nastavlja filigransko "I" s poprsjem redovnika u profilu koji gleda prema Bogu. Na f. 100' prema Psalmu 128 je inicijal L(etatus sum) s kraljem Davidom koji klečeći moli u pejzažu s više planova. Do njega je odložen psalterion. Filigransko "E" koje slijedi vrlo je dekorativno u medaljonu koji po rubu ima niz kerubina. Ponovno je kralj David naslikan i na f. 104', i to unutar incijala N(isi dominus edificauerit domum) formiranoga od renesansne vaze i bujnog lista. Stoji s kodeksom u ljevici na ograđenom groblju s mauzolejem zidanim u cigli. Kralj je postavljen usred nadgrobnih ploča, a pred njim je na zidu odložen psalterion. Na filigranskom "I" sjedi blijedi putto s isukanim mačem, a pred njim je kornjača, sve simboli smrti i podzemnog svijeta. Na f. 108 inicijal M(emento domine David) formiran je od renesansnih arhitektonskih i biljnih elemenata s jednostavnim pejzažem u pozadini. Na f. 114' u zlatnom je kvadratu rascvjetani inicijal C(onfitebor tibi domine) u boji ciklame unutar kojega je pred brdovitim pejzažem postavljen dopojasni lik redovnika s rukama sklopljenim na prsima. Kralj David klečeći moli u pejzažu na f. 122. Smješten je unutar inicijala B(enedictus dominus meus) koji formira biljna vitica, a zatvoren je u zlatnom kvadratu u samom gornjem kutu folija. Posljednji inicijal psalterija je na f 130. U zlatnom kvadratu biljni je pretežno ružičasti inicijal C(um invocarem exaudivit me Deus) unutar kojega je naslikan brežuljkasti pejzaž s jednom crkvom i zvonikom.

Sve inicijale formira biljni ornament s dominantnom bojom ciklame koji se izvan zlatnog okvira često razlistava dalje po margini. Minijatura Boga Stvoritelja na f. 89 kvalitetom prednjači pred drugima i pokazuje da sve minijature nije oslikao isti majstor. Onu pak sa sv. Jeronimom koji podučava braću na f. 66' likovna je kritika približila srodnoj minijaturi antifonara iz Ferrare na kojoj je sv. Pavao okružen kartuzijancima (Corale certosino D, inv. OA 1332). Temeljem te usporedbe atribuiran je minijaturistu nepoznata imena kojega umjetnička kritika naziva *Maestro del San Paolo certosino* ili *Maestro delle sete virtù*, a aktivan je na ferrarsko-mletačkom prostoru do otprilike 1485. godine. Sv. Jeronim pojavljuje se na dvjema minijaturama, što upućuje na to da je bio posebno štovan u zajednici koja se služila ovim kodeksom. Time se usklađuje s tekstom ekspicita drugoga dubrovačkog psaltira u kojem se naglašava da braća pripadaju opservatima sv. Jeronima. To znači da su oba psaltira pripadala istom samostanu i prije nego što su dospjela u Dubrovnik.

Lit. H. FOLNESICS, 1917; A. BADURINA 1971; A. BADURINA, 1985; B. BENTIVOGLI – ROVASIO, 2004; F. TONIOLO, Zadar 2008.

IR / 11. **Psaltir I,** 1670. godine.
Napisao i iluminirao fra Bonaventura Razmilović Splićanin
Pergamena, tempera; gotička minuskula
109 folija veličine 66,2 x 43,7 cm
Split – Poljud, franjevački samostan

IR / 11

IR / 11

f. 61 s autoportretom fra Bone Razmilovića

Inicijal B na f. 30. Izblijedjela signatura s imenom fra Bone na crnim flekama među prepletima

Kodeks je uvezan u drvene korice obložene smeđom kožom s mjedenim okovima. Tekst je pisan *per extensum* u jednom stupcu sa 17 redaka. Rukopis je bogato iluminiran. Ima 41 veliki višebojni inicijal s geometrijskim i biljnim ornamentima, a zatim još čitav niz manjih.

Na f. 1 u dekorativnom okviru David svira harfu (obojena grafika) i započinje tekst Prvog psalma: B(eatus vir). Slijede inicijali s tekstovima od drugog do petog psalma, na f. 2 Q(uare fremuerunt gentes), f. 3 D(omine quod multiplicati sunt quid tribulant me), f. 4 C(um

NIKOLA JAKŠIĆ

inuocare exaudiat), f. 4 V(erba mea), f. 5 V(erba mea). I dalje slijede inicijali uz početke psalama no nisu svi zastupljeni. Na f. 6 D(omine domunus noster), na 7 I(n domino confido), f. 7' D(omine quis habit). Dva su folija zaredom označena brojem 8. Onaj na f. 8' ima inicijal uz tekst psalma 24 - D(omini et terra). Slijede: f. 9' C(eli enarrant gloriam), f. 10' B(enedictam dominus), f. 12' E(ructauit cor meum), f. 14 O(mnes gentes), f. 14' E(xaudi Deus deprecationem meam), f. 15' E(xaudi Deus orationem meam), f. 17 D(ominus regnauit exultet terra), f. 16' C(onfitebitur), f. 18 D(ominus regnauit irascantur), f. 19 M(agnus Dominus), f. 20 C(antate domino canticum), f. 21 C(antate), f. 22 C(onserua me domine), 23 E(xultate iusti), f. 25 N(atus in Iudea), f. 26 Q(uam dilecta), f. 27 D(omine deus), f. 28' I(udica me deum), f. 29 F(undamenta). Na f. 30 unutar inicijala B upisana je godina 1670, a tu se krije i autorova signatura. Žućkasta slova gotovo su se posve izgubila na crnoj pozadini između gustih geometrijskih prepleta. Uspijeva se ipak pročitati po okomici na lijevoj strani: FRA/ BON/ RAS/ MI/, pa se tekst prebacuje u dno desne strane LOVICH/. Zatim se nastavlja na desnoj strani od vrha prema dolje: V/ CI/ NI/ BVDI/ NA/ SLAVV/ G/ B. Dakle: *Fra Bon(aventura) Razmilovich učini. Budi na slavu G(ospodinu) B(ogu)*. Slijedi veliki inicijal na f. 32 B(enedicta) koji nije obojen. Možda je namjerno prvi i jedini nedovršeni inicijal upravo onaj iza autorove signature, da bi nam sugerirao proces oslikavanja. Slijede na f. 35 I(ubilate deo), f. 36' D(eus iudicium), f. 38 I(nclina domine), f. 39' D(eus noster), f. 40' M(isericordiam domini), f. 45 E(xurgat deus), f. 48' E(xaudi Domine), f. 50 A(sserte domino), f. 51 E(xaltabo te domine), f. 52 E(xaudiat te Dominus) (PS 19), f. 53 Q(ueam admodum), f. 54 E(xultate deo), f. 55' B(enedixisti), f. 56' B(eati quorum), f. 57' Q(ui habitatat adiutorio), f. 59 D(ominus regit me), 60 U(enite adoremus eum), gdje je i rubrika: In die Epiphanie ad matutinam kao najava sljedeće: f. 60' koja je dekorirana po cijeloj površini geometrijskim i cvjetnim motivima, a u središtu zatvara pravokutnik sa scenom Rođenja, što je zapravo obojena grafika.

Psalmi završavaju kazalom na f. 61. U donjoj polovici iste stranice unutar velikoga ornamentalnog diska kleči pred kodeksom koji iluminira, u franjevačkom habitu, očigledno sam fra Bono, pogledom usmjerenim u nebo. Iza minijature Rođenja započinju himni. One imaju niz malih inicijala sve od folija 61n do f. 83. Od f. 84 su himni povezani uz svetkovine različitih svetaca, takozvani zajednički obrasci, tj. *Comune sanctorum*. Na f. 99 do 101. su one povezane uz franjevačke svece: na f. 99 sv. Ante, na f. 100 stigmatizacija sv. Frane, na f. 101. seraf sv. Frane. Zaključuje se na f. 107 s *Himnorum indeks*.

Lit. A. HORVAT – R. MATEJČIĆ - K. PRIJATELJ, 1982; A. BADURINA, 1985; K. PRIJATELJ – I. PRIJATELJ - PAVIČIĆ, 2003;

IR / 12. **Psaltir II,** 1675. godina
Napisao i iluminirao fra Bonaventura Razmilović Splićanin
Pergamena, tempera; gotička minuskula
88 folija veličine 66,5 x 43,5 cm.
Split – Poljud, franjevački samostan

Kodeks je uvezan u drvene korice obložene smeđom kožom s mjedenim okovima. U kožu je utisnuto PSALTERIO DIVRNO. Tekst je pisan u jednom stupcu s 21 redom. Rukopis je bogato iluminiran. Ima ukupno 77 numeriranih folija. Započinje posvetom fra Bernardinu Tisičiću: *Reverendissimo patri Bernardino Tissiçich vvulgo Nicolanda olim provinciali dignissimo* preko cijele prve nenumerirane stranice. Na poleđini je kazalo himana *Index himnorum*. Folij 1 ima početak psalma 24: *Domini est terra et plenitudo eis*, kao tekst u sredini cjelovito ornamentirane stranice. Nastavlja se

IR / 12

IR / 12

Disk sa signaturom fra Bone Splićanina i godinom 1675. na f. 45'

Inicijal S na f. 28.

klasičnim inicijalima s geometrijskim i biljnim ornamentima: f. 2 A(d te Domine leuvavi), f. 3 I(udica me domine). F 3' je u cijelosti prekriven gustim ornamentalnim prepletom. Folij 4 ima D(ominus), f. 4' D(eus), f. 6' C(onfitemini domini), f. 8 Q(uiqumque). F. 10' ima tekst *Fid vesperas...* popraćen neumama, a sve u zasebnom okviru na dnu folija. Na f. 11 cijela je stranica tretirana kao herbarij, a uokviruje tekst *Dixit dominus domino meo* u sredini stranice s manjom minijaturom Davida pred anđelom, što je kolorirani bakrorez. Nastavlja se klasičnim inicijalima: f.11' C(onfitebor tibi), f. 12' B(eatus vir qui timet), 13 U(sit nomen domini), 13' I (...), f. 15 L(ucis creator), f. 16 *Magnificat anima mea* preko cijele stranice, 16'D(ilexi

NIKOLA JAKŠIĆ

quoniam), f. 17 C(redidi), 17' L(audate gentes), f. 18 A(d dominum cum tribulare) i još jedan manji L(euavi oculos meos), f. 18' I(ris mense coeli), 19n L(etatus sum), 19' A(d te leuavi oculos), f. 20 N(isi quam), f. 21 I(n convertendo), f. 21' T(elluris alme), f. 22 N(isi dominus), f. 22' B (eati omnes), 23 S(epe expugnauerunt), f. 23' D(e profundis) i manji D(omine), 24 C(oeli), f. 24' M(emento), f. 25' E(cce quam), f. 26 L(audate), f. 27 C(onfitemini), f. 28 na pola stranice S(uper flumina), f. 29 M(agne deus potentie), f. 29' C(onfitebor), f. 30' D(omine probasti), f. 32' D(omine), f. 33' U(oce mea), f. 34 H(ominis), f. 35 B(enedictus Dominus), f. 35' E(xaltabo te), f. 37 L(auda annima), 37' L(audate domino), f. 38 L (audate), f. 38' I(am sol recedit), 39 C(um inuocarem), f. 40 I(n te domine). F. 40' u cijelosti je ornamentiran s tekstom u središtu *Qui habitat in adiutorio*. Slijede uobičajeni inicijali himana: f. 41 E(cce nunc), f. 42 T(e lucis), f. 42' N(unc dimitis), f. 43 A(lma redemptoris), f. 43' A(ue regina celorum), f. 44 R(egina celi), 44' S(alue regina). Na f. 45' koji je u cijelosti prekriven ornamentom, uokolo središnjeg diska je signatura F. BONAV(entur)A SPALATENSIS FACIEBAT ANNO SALUT. MDCLXXV.

F. 46 u okviru preko cijele stranice ima tekst s neumama *Creator alme.* To je početak himana koji se nižu do kraja kodeksa. Na f. 47 opet preko cijele stranice uokviren tekst s neumama: *Iesu Redemptor.* Na f. 48 S(alvete flores), f. 48 C(rudelis Herodes), f. 49 A(udi benigne). Do kraja kodeksa samo manje dekoracije.

Lit. A. HORVAT – R. MATEJČIĆ - K. PRIJATELJ, 1982; A. BADURINA, 1985; K. PRIJATELJ – I. PRIJATELJ - PAVIČIĆ, 2003;

Klaustar samostana sv. Frane u Zadru

NIKOLA JAKŠIĆ